

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**РЕАЛЬНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЗМІНИ
ВЕКТОРА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

Аналітична доповідь

Київ 2017

*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання є обов'язковим*

Електронна версія <http://www.niss.gov.ua>

Авторський колектив:

*Собкевич О.В., д. е. н., с. н. с. (керівник авторського колективу); Шевченко А.В.;
Михайличенко К.М., к. е. н., с. н. с.; Русан В.М., к. е. н., с. н. с.; Белашов Є.В.;
Васильців Т.Г., д. е. н., проф.; Власюк Т.О., к. е. н.; Бойко В.В., к. е. н., доц.; Шехлович А.М.*

Реальний сектор економіки України: пріоритети розвитку в умовах зміни вектора економічної
Р 31 **політики : аналіт. доп. / [Собкевич О.В., Шевченко А.В., Михайличенко К.М., Русан В.М., Белашов Є.В.
та ін.]. – К. : НІСД, 2017. – с. 40**

ISBN 978-966-554-291-9

У доповіді на основі аналізу динаміки показників функціонування реального сектору економіки України у 2016–2017 рр. обґрунтовано пріоритети його розвитку в умовах зміни вектора економічної політики. Виснажливе протистояння України у гібридній війні з боку Російської Федерації дається взнаки втратами у галузях реального сектору економіки. Здійснено оцінку таких втрат; наведено перелік економічних санкцій та обмежувальних заходів з боку України як реакцію на агресивну поведінку Росії. Запропоновано напрями співробітництва України з ЄС у реальному секторі, яке обумовлюється розширенням доступу до містких європейських ринків збуту, використанням можливостей України щодо залучення іноземних інвестицій та трансферу технологій, а також участю у різноманітних програмах розвитку ЄС. Окреслено пріоритети економічної політики щодо розвитку реального сектору економіки, визначено заходи макроекономічної та зовнішньоторговельної політики, економічної дипломатії та міжнародного торговельного права, спрямовані на нівелювання руйнівних наслідків гібридної війни та відновлення економічного зростання в Україні.

Для науковців, фахівців з державного управління та широкого кола читачів, які цікавляться проблемами розвитку реального сектору економіки України.

УДК 330.34'341.42(477)

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Динаміка показників розвитку реального сектору економіки України	5
Розділ 2. Оцінка втрат та наслідки економічної залежності від РФ у реальному секторі економіки України	13
Розділ 3. Напрями розширення співробітництва України з ЄС у реальному секторі економіки	23
Розділ 4. Пріоритети та заходи економічної політики щодо розвитку реального сектору економіки України	33

ВСТУП

Реальний сектор, як і вся економіка країни, продовжує перебувати у вкрай складних умовах – військових дій, руйнації значної частини об'єктів промисловості, агросектору і транспортно-логістичної інфраструктури, агресивного закриття Російською Федерацією ринку для українських виробників, блокування нею транзиту до третіх країн, а також падіння світових цін на провідні позиції вітчизняного експорту.

Український експорт зовсім не випадково став однією з найпривабливіших мішеней агресора. Так, на тлі загальносвітових трендів економічного розвитку – суттєвого зростання наукоємних виробництв, усебічного поширення нових технологій та інноваційних процесів, а також домінування у структурі економічно розвинених країн світу п'ятого технологічного укладу – ситуація в економіці України виглядає критичною. Основу вітчизняного реального сектору досі становлять галузі, орієнтовані на низькотехнологічні виробництва та експорт сировини, а факторами забезпечення його конкурентоспроможності слугують традиційні чинники, такі як наявність робочої сили, природних ресурсів, капіталу. Збереження такої моделі розвитку стало «пасткою» для України і водночас гарантією успішності ворожих втручань агресора. Адже йому не довелося розхитувати стійкість – достатньо було лише, скориставшись наявною ситуацією, завдати точкових ударів по найбільш слабких місцях, щоб влучити у ціль і виявити всю «крихкість» самої моделі і зв'язків усередині неї.

Тому реальний сектор потребує стимулювання випереджального розвитку на новій техніко-технологічній та інноваційній основі, що видається можливим завдяки подоланню залежності низки виробництв від російських ринків і зміні вектора економічної політики у напрямі розширення співробітництва з Європейським Союзом з урахуванням національних інтересів України щодо розбудови високотехнологічного сектору економіки, створення нових виробництв, забезпечення сталого інклюзивного економічного зростання.

РОЗДІЛ 1. ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Показники 2016 р. свідчать про те, що економіка України почала виходити з кризового стану: зростання ВВП зафіксовано на рівні 2,3 %; у реальному секторі економіки позитивну динаміку засвідчили всі агреговані види діяльності, за винятком добувної промисловості (рис. 1).

У 2016 р. зміна обсягу ВВП (до 2015 р.) у сільському господарстві становила 6 %, у переробній промисловості – 3,6 %, на транспорті – 3 %.

Після падіння промислового виробництва, що поглиблювалося протягом 2012–2015 рр., у 2016 р. у промисловості відновилося зростання на рівні 2,8 %, основний внесок у яке забезпечила переробна галузь, де виробництво зросло на 4,3 %. Натомість, у добувній галузі порівняно з 2015 р. індекси промислової продукції знизилися на 0,2 % (рис. 2).

У 2016 р. позитивні тенденції у виробництві продемонстрували всі галузі переробної промисловості, проте темпи зростання переважно були помірними. У металургійній галузі зростання порівняно з попереднім роком становило 6,8 %; головну роль у його відновленні відіграло пожвавлення попиту на внутрішньому ринку (за оцінками експертів, внутрішній попит на прокат у 2016 р. зріс на чверть – до 4,1 млн т і в 2017 р. продовжуватиме зростати¹), тоді як експорт металургійної продукції, за підсумками 2016 р., на 12 % скоротився.

Виробництво *машинобудівної продукції* зросло на 2,0 %, причому галузі машинобудування продемонстрували різноспрямовані тенденції. Так, відбулося суттєве зростання у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (24,2 %), сільськогосподарському машинобудуванні (15,0 %), тоді як виробництво електричного устаткування зросло лише на 0,9 %, а транспортне машинобудування зазнало падіння виробництва на рівні 1,6 %. Такі показники засвідчили триваючу кризу у галузях машинобудування, орієнтованих на ринок пострадянських країн.

Виробництво у *харчовій промисловості* зросло на 4,4 %. Високі врожаї олійних культур та цукрового буряку в 2016 р. зумовили значне зростання виробництва цукру (на 36,2 %) та олії (на 16,5 %), що продемонстрували найбільші темпи зростання у галузі, а також зумовили нарощування фізичних обсягів експорту соняшникової олії в 1,2 раза, а цукру – вчетверо. Натомість дещо скоротилося виробництво молочної, хлібобулочної продукції, кондитерських виробів та напоїв.

Зростання у *хімічній галузі* за підсумками року становило лише 1,1 %, що пояснювалося складною ситуацією у виробництві азотних добрив через зупинення декількох заводів провідних виробників, що призвело до падіння експорту добрив у 2016 р. на 38,6 %. Загалом експорт хімічної продукції за підсумками року скоротився на 26,9 %.

¹ Полевой М. Металлургия Украины: равнение на своих [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minprom.com.ua/articles/225048.html>

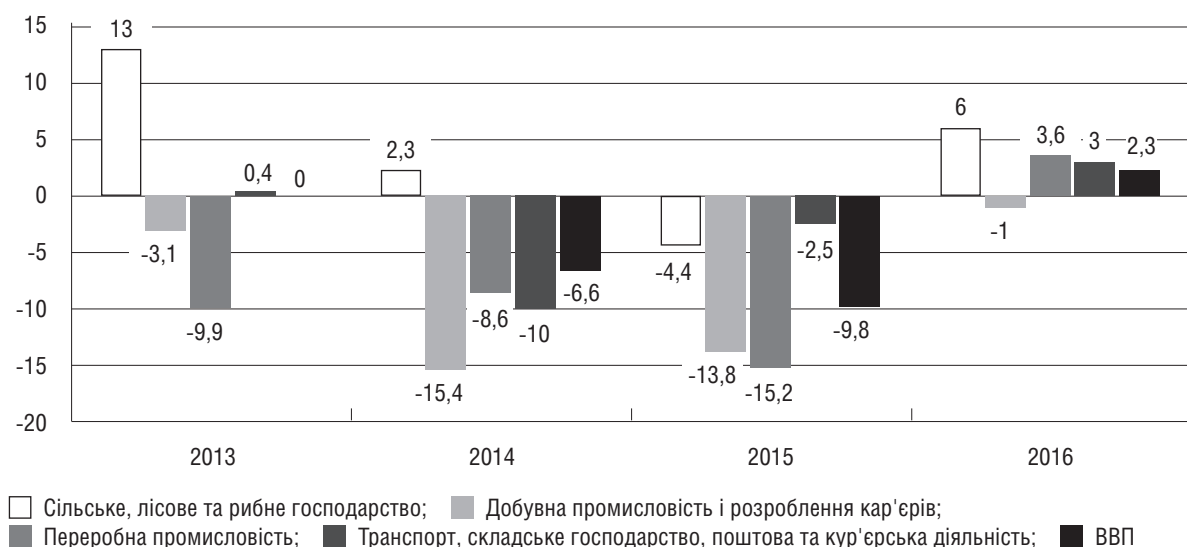

Рис. 1. Динаміка зміни обсягу валового внутрішнього продукту за окремими складниками, % до попереднього року, у постійних цінах 2010 р.

Джерело: складено за даними Держстату «Зміна обсягу валового внутрішнього продукту» за відповідні періоди.

Найкращі показники зростання серед усіх галузей промисловості в 2016 р. зафіксовано у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення – 8,7 %, але це переважно було зумовлено низькою базою порівняння, адже у 2015 р. галузь зазнала падіння майже на 20 %.

Після падіння у 2015 р. відновилося зростання у фармацевтичній галузі, яке становило 4,4 % і супроводжувалося поживленням експортної діяльності підприємств, результатом чого стало зростання експорту на 18,5 %.

Значне зростання зафіксовано у виробництві гумових, пластмасових виробів та неметалевої продукції – у галузі загалом воно становило 8,5 %, проте його рушієм стало виробництво гумової продукції, яке зросло на 34,0 %, тоді як виробництво пластмасової та неметалевої продукції зросло на 5,9 та 8,0 % відповідно.

В інших галузях, орієнтованих на внутрішній ринок, також відбувалося помірне зростання: у легкій промисловості – на 2,2 %, деревообробній – на 2,0 %, меблевій – на 5,7 %.

На жаль, за підсумками восьми місяців 2017 р. зростання вдалося зберегти не в усіх галузях промисловості, й у деяких з них відновилися спадні тенденції. Загалом у промисловості у січні–серпні 2017 р. відбулося скорочення виробництва на 0,4 %, що було зумовлено його падінням у добувній промисловості і розробленні кар'єрів на 6,5 % та у галузі постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря на 5,9 %, тоді як у переробній промисловості вдалося втримати зростання на рівні 3,8 %.

У січні–серпні 2017 р. позитивні тенденції збереглися у харчовій (зростання на 4,8 %), легкій (на 7,0 %), деревообробній (на 3,3 %) галузях, машинобудуванні (на 8,1 %), виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (на 6,4 %), виробництві меблів (на 21,8 %), виробництві хімічних речовин і хімічної продукції (на 5,6 %), фармацевтиці (на 1,1 %). Падіння, за підсумками січня–серпня 2017 р., відбулося у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення (на 17,1 %), металургії (на 2,2 %).

Аграрний сектор після втрат 2015 р. продемонстрував у 2016 р. позитивну динаміку: індекс обсягу сільськогосподарського виробництва становив 106,1 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 109,8 %, господарствах населення – 101,5 % (рис. 3). Це відбулося за рахунок зростання обсягів виробництва продукції у рослинництві на 9,7 %, тоді як у тваринництві вони знизилися на 2,6 %. Обсяг продукції сільського

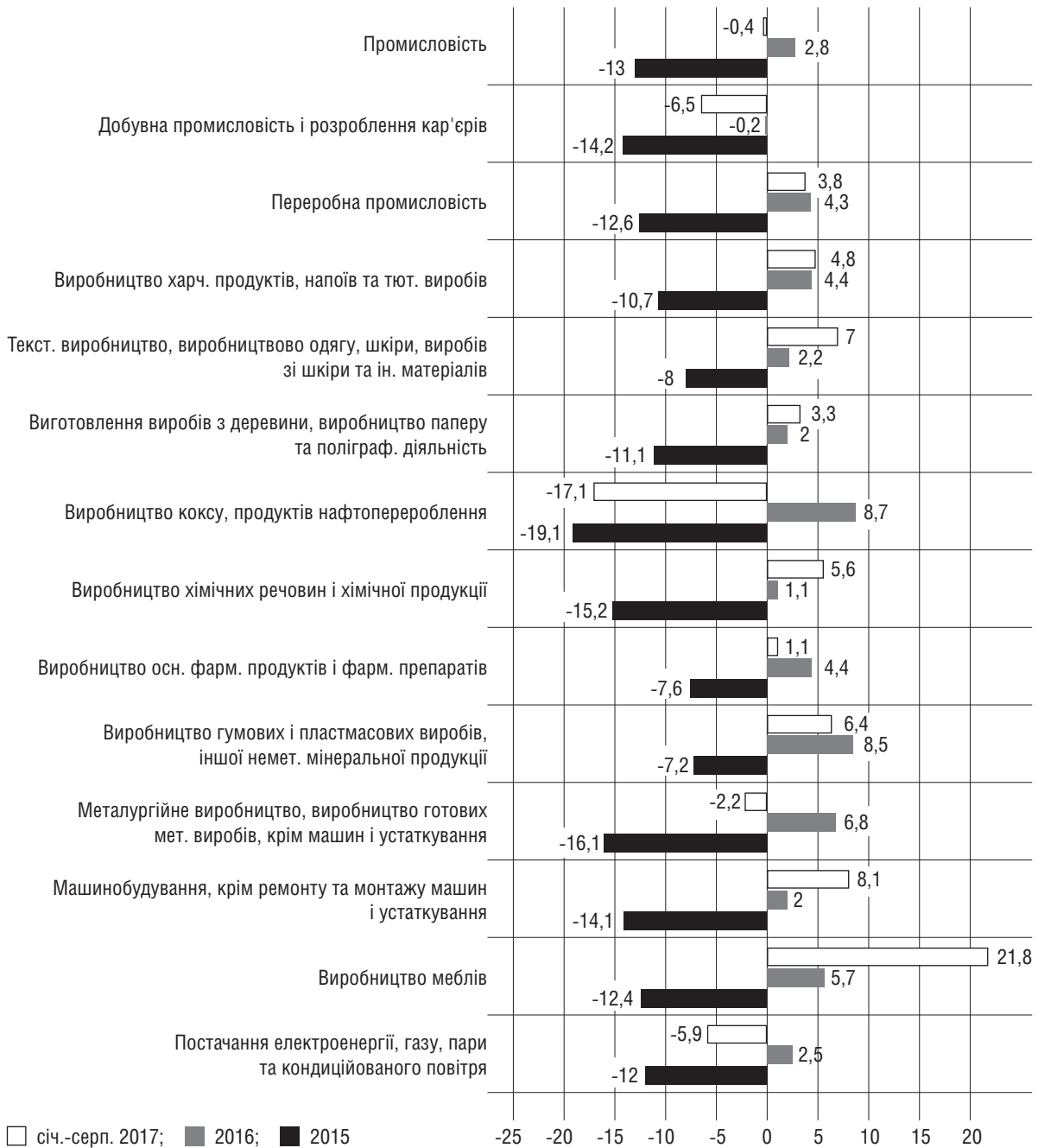

Рис. 2. Динаміка індексів промислової продукції за видами діяльності

Джерело: складено за даними Держстату «Індекси промислової продукції за видами діяльності» за відповідні періоди.

господарства в усіх категоріях господарств у 2016 р. у фактичних цінах становив 631,1 млрд грн, що на 86,9 млрд грн, або майже на 16 %, більше порівняно з 2015 р.

За січень–серпень 2017 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, порівняно з відповідним періодом 2016 р., становив 100,4 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 101,4 %, у господарствах населення – 99,5 %. Обсяг продукції сільськогосподарства у фактичних цінах становив 344,7 млрд грн.

За підсумками 2016 р. в Україні намолочено 66 млн 88,0 тис. т зернових і зернобобових культур, що на 9,9 %, або на 5 млн 962,2 тис. т більше порівняно з 2015 р. Зокрема, валовий збір гречки збільшився на 37,7 % – до 176,4 тис. т, вівса – на 2,3 %, до 499,9 тис. т, жита – на 0,1 %, до 391,6 тис. т, ячменю – на 13,8 %, до 9 млн 435,7 тис. т, кукурудзи

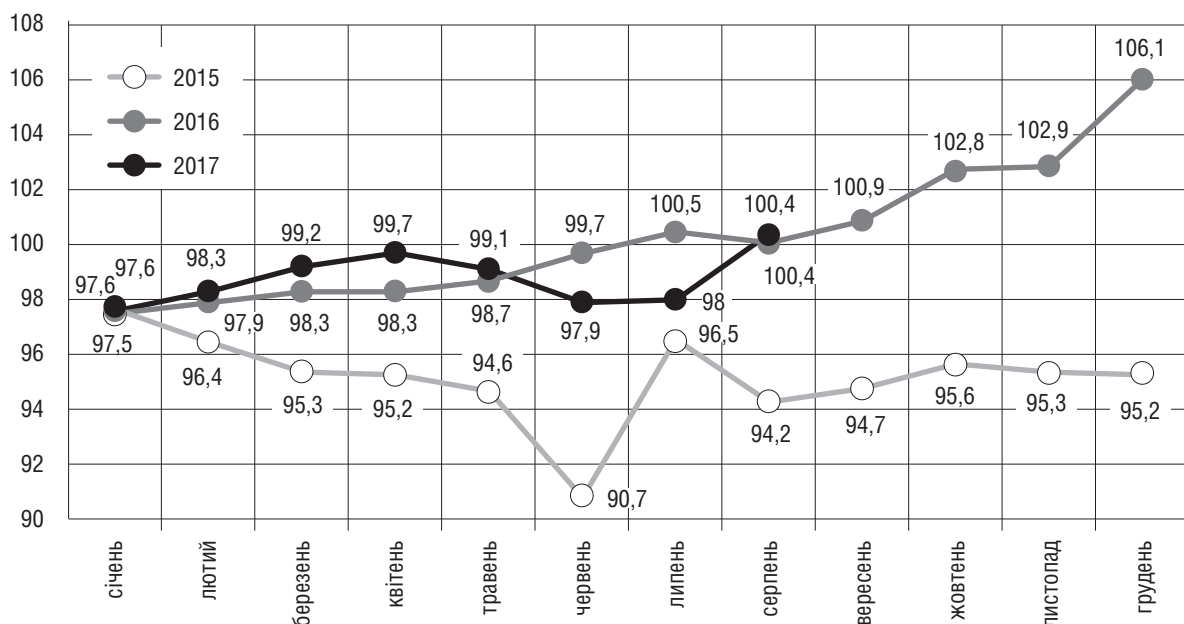

Рис. 3. Динаміка індексу сільськогосподарської продукції, у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком

Джерело: складено за даними Держстату «Індекси сільськогосподарської продукції» за відповідні періоди.

на зерно – на 20,3 %, до 28 млн 074,6 тис. т, рису – на 3,5 %, до 64,7 тис. т, цукрових буряків – на 35,6 %, до 14 млн 011,3 тис. т, овочів – на 2,2 %, до 9 млн 414,5 тис. т, картоплі – на 4,4 %, до 21 млн 750,3 тис. т. Водночас валовий збір пшениці зменшився на 1,8 % – до 26 млн 43,4 тис. т, проса – на 11,0 %, до 189,7 тис. т, винограду – на 2,2 %, до 377,8 тис. т.

Зростання обсягів збору врожаю основних сільськогосподарських культур у 2016 р. відбулося інтенсивним шляхом, за рахунок підвищення їх урожайності. Так, урожайність зернових і зернобобових культур зросла на 5 ц/га, пшениці – на 3,3 ц/га, ячменю – на 3,5 ц/га, вівса – на 0,8 ц/га, кукурудзи на зерно – на 8,9 ц/га, гречки – на 1,5 ц/га, цукрових буряків – на 45,7 ц/га, картоплі – на 4,4 ц/га, овочів – на 4,4 ц/га порівняно з 2015 р. Слід зазначити, що, за даними департаменту сільського господарства США (USDA), за показником урожайності пшениці Україна у 2015/16 маркетинговому році посіла 7-ме місце у світі².

Водночас не подолано негативні тенденції у тваринницькій галузі. Так, на 1 січня 2017 р. порівняно з відповідною датою 2016 р. поголів'я великої рогатої худоби скоротилось на 1,8 % (у т. ч. корів – на 2,7 %), свиней – на 5,8 %, овець та кіз – на 0,8 %, птиці – на 1,1 %; виробництво молока у 2016 р. зменшилося на 2,2 %, яєць – на 10 % порівняно з 2015 р. Слід відзначити незначне зростання виробництва м'яса (реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі), яке становило 0,04 % порівняно з 2015 р. Це відбулося за рахунок зростання виробництва у сільськогосподарських підприємствах, яке становило 2 %, тоді як у господарствах населення воно знизилось на 2,9 %.

У 2017 р. у тваринницькій галузі продовжились негативні тенденції. Так, за січень–серпень індекс обсягу виробництва продукції тваринництва скоротився на 0,7 % порівняно з відповідним періодом 2016 р. При цьому поголів'я великої рогатої худоби на 1 вересня 2017 р. скоротилося на 0,5 %, у т. ч. корів – на 2,0 %, свиней – на 9,2 %, овець та кіз – зросло на 1,4 % порівняно з відповідною датою 2016 р. Відповідно зменшилося й виробництво молока (на 0,9 %). Натомість виробництво м'яса за перші вісім місяців 2017 р. зросло на 0,3 %, а яєць – на 0,5 % порівняно з аналогічним періодом 2016 р.

² World Agricultural Production [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/production.pdf>

Нарощування виробництва сільськогосподарських культур зернової та олійної груп дозволило суттєво збільшити відвантаження товарів аграрної галузі на експорт, який у 2016 р. становив 15,2 млрд дол. США (на 4 млрд дол. США більше, ніж у 2015 р.); позитивне зовнішньоторговельне сальдо за продукцією сільськогосподарської галузі становило 11,4 млрд дол. США, а її частка в загальному товарному експорті країни сягнула 42 %. Найбільше було експортовано продуктів рослинного походження – на понад 8 млрд дол. США (у т. ч. зернових культур – на 6 млрд дол. США), жирів та олії тваринного або рослинного походження – майже на 4 млрд дол. США; експорт готових харчових продуктів становив 2,45 млрд дол. США, живих тварин та продуктів тваринного походження – 0,78 млрд дол. США.

У роботі **транспортного сектору** в 2016 р. спостерігалися суперечливі тенденції, які прямо залежать від наслідків гібридної війни, яку веде Росія проти України, від масштабності та динамічності внутрішніх процесів реформування окремих видів транспорту, а також від ступеня свободи і втручання держави в роботу провідних підприємств транспортної галузі. В результаті не всім транспортним галузям вдалося конвертувати плюси макроекономічної стабілізації у відчутні досягнення за підсумками роботи в 2016 р.

Транспортом України (без трубопровідного) у 2016 р. перевезено: вантажів – 517,8 млн т, що на 2,8 % більше порівняно з 2015 р., пасажирів – 4 854,4 млн осіб, що на 6 % менше показника 2015 р. (табл.). За січень–серпень 2017 р. перевезено вантажів (без трубопровідного транспорту) 414,1 млн т, що на 6,0 % більше порівняно з аналогічним періодом 2016 р. Пасажирів усіма видами транспорту протягом січня–серпня 2017 р. перевезено 3 054,4 млн осіб, що на 0,5 % більше, ніж у січні–серпні 2016 р.

Таблиця. Динаміка обсягів перевезень вантажів і пасажирів, переробки вантажів морськими торговельними портами України*

Показник	2015	2016	2016 / 2015, %	2017, 8 міс.	2017, 8 міс. / 2016, 8 міс, %
Перевезено вантажів – всього, млн т	503,8	517,8	102,8	414,1	103,6
залізничний	350,0	344,1	98,3	110,5	100,1
водний	6,4	6,7	103,5	3,6	88,6
автомобільний**	147,3	166,9	112,7	112,3	105,0
авіаційний	0,1	0,07	107,4	0,1	101,8
Перероблено вантажів морськими торговельними портами, млн т	144,7	131,7	91,1	86,6	101,1
Перевезено пасажирів – всього, млн пас.	5175,7	4854,4	94,0	3054,4	100,5
залізничний	389,8	389,5	99,9	112,9	99,4
водний	0,6	0,5	83,1	0,4	140,2
автомобільний	2259,8	2025,0	90,0	1338,6	100,1
авіаційний	6,3	8,3	131,3	7,1	133,7
міський електричний	2519,2	2431,1	96,5	1595,4	100,7

* – без трубопровідного транспорту.

** – автомобільний транспорт – без урахування перевезень, виконаних для власних потреб.

Джерело: складено і розраховано за даними Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Для залізничної галузі 2016 р. став чи не найскладнішим за останні двадцять років. Критична ситуація з кількістю доступного рухомого складу, що різко скорочується через зношування, нестача локомотивів і дефіцит палива погрожували зірвати експортні зобов'язання ключових вантажовідправників і, фактично, паралізувати економіку країни в цілому. Однак цього вдалося уникнути, і рік було закінчено навіть з кращими результатами, ніж можна було очікувати в ситуації, що склалася.

Залізничним транспортом України у 2016 р. перевезено 344,1 млн т вантажів, що на 1,7 % менше порівняно з 2015 р. Тобто тенденція останніх років до зниження вантажоперевезень залізничним транспортом продовжилася і в 2016 р., проте падіння було не настільки різким, як у 2014 р. і 2015 р. (на 11,1 та 9,4 % відповідно).

Зниження обсягів вантажних перевезень відбулося внаслідок стрімкого скорочення транзиту (на 30,2 %) і перевезень вантажів на експорт, обсяги яких скоротилися на 10,4 % відносно 2015 р. Головною причиною падіння цих показників стало прийняття Росією рішень щодо торговельних санкцій і заборони українського транзиту. За іншими напрямками вантажопотоків спостерігалось зростання, зокрема, зросли обсяги перевезень у внутрішньому сполученні (на 7,7 %) та імпорتنі перевезення (на 4,1 %).

За номенклатурою вантажів залізничним транспортом більше, ніж у 2015 р., було перевезено нафти і нафтопродуктів, зерна, чорних металів, коксу, цементу. Зменшилися обсяги перевезень руди залізної та марганцевої, кам'яного вугілля, хімічних і мінеральних добрив, будівельних матеріалів.

У 2016 р. залізничним транспортом України перевезено 389,5 млн пасажирів, що лише на 0,1 % менше, ніж у 2015 р.

У січні–серпні 2017 р. обсяги вантажних перевезень залізничним транспортом зросли на 0,1 % порівняно з аналогічним періодом 2016 р. Водночас темпи зростання обсягів перевезень наростаючим підсумком щомісяця стають дедалі меншими, зокрема, у січні 2017 р. вони становили 14,4 %, у січні–лютому – 9,0 %, січні–березні – 5,9 %, січні–квітні – 3,8 %, січні–травні – 2,8 %, січні–червні – 2,3 %, січні–липні – 1,0 %. Вочевидь тимчасове припинення торговельно-економічних операцій з ОРДЛО суттєво вдарило по залізничній галузі.

Морська галузь у 2016 р. перебувала у стані турбулентності. Десять із тринадцяти портів, включаючи всі порти Великої Одеси, знизили обсяги перевалки вантажів, а залучення інвестицій у розвиток портової інфраструктури суттєво ускладнилося через рекордну кількість перевірок, проведених у портах силовими й фіскальними відомствами.

За даними АМПУ, у 2016 р. морськими портами України сумарно перевалено 131,7 млн т вантажів, що на 9 % менше порівняно з аналогічним періодом 2015 р.³

Падіння спостерігалось за всіма напрямками вантажоперевалки. Експорт у відсотковому вимірі показав найменше падіння (на 3,5 % порівняно з 2015 р.), але його внесок у загальне падіння обсягів вантажоперевалки найбільший, оскільки в абсолютному вимірі обсяг перевалки експорту становить 100,2 млн т і на нього припадає 76 % від загального обсягу перевалки вантажів морськими портами України у 2016 р. Перевалка імпорتنих вантажів становила 12 % від загального обсягу, або 15,9 млн т, що на 11 % менше, ніж у 2015 р. Найбільше знизилася перевалка транзиту (на 35 %), яка становила 10,3 млн т, або 8 % від загального обсягу перевалки вантажів. Внутрішні перевезення становили 5,2 млн т, або 4 % від загального обсягу перевалки, і знизились на 23,4 % відносно 2015 р.

За номенклатурою вантажів у 2016 р. морські порти України зменшили показники перевалки нафтопродуктів (на 34 %), руди (на 23 %), вугілля (на 33 %), металопродукції (на 9,5 %). Зростання вантажопереробки було зафіксоване за такими видами вантажів, як зернові (на 8 %), олія (на 18 %), вантажі у контейнерах (на 22 %).

³ Итоги грузоперевалки за 2016 год в морских портах Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cfts.org.ua/blogs/itogi_gruzoperevalki_za_2016_god_v_morskikh_portakh_ukrainy_205

Основними факторами зниження перевалки вантажів портами України стали зменшення обсягів українського експорту руди внаслідок зниження попиту з боку Китаю, зменшення обсягів перевалки лісових вантажів внаслідок дії мораторію на експорт необробленої лісової продукції, скорочення імпорту вугілля через зниження потреби у завезенні вугілля для ПАТ «Центренерго», зниження перевалки транзитної металопродукції білоруського виробництва, а також зниження обсягів транзиту російського чавуну, вугілля і нафтопродуктів.

У січні–серпні 2017 р. морські порти України переробили 86,6 млн т вантажів, що на 1,1 % більше порівняно з аналогічним періодом 2016 р. При цьому якщо в січні 2017 р. переробка вантажів зросла в 2,3 раза, у січні–лютому – в 1,8 раза (порівняно з відповідними періодами 2016 р.), то, починаючи з кінця березня 2017 р., зростання вже було набагато скромнішим: за результатами січня–березня воно становило 1,8 %, січня–квітня – 1,2 %, січня–травня – 4,7 %, січня–червня – 4,7 %, січня–липня – 2,9 %, що є прямим наслідком торговельної блокади на сході країни.

Автомобільний транспорт у 2016 р. наростив обсяги перевезень вантажів на 12,7 %, загальний обсяг перевезень за підсумками року становив 166,9 млн т. За рік перевезено 2 025 млн пасажирів, що на 10 % менше від попереднього року. Це свідчить про переорієнтацію частини вантажопотоку із залізничного на автомобільний транспорт через більшу гнучкість приватних автомобільних перевізників і кращу здатність задовольнити потреби клієнтів порівняно із державним підприємством ПАТ «Укрзалізниця», яке до того ж реформується й перебуває у досить нестабільному стані. Пасажиропотік знизився через низьку мобільність населення, що є наслідком зниження доходів.

За січень–серпень 2017 р. автомобільним транспортом перевезено 112,3 млн т вантажів, що на 5 % більше, ніж у січні–серпні 2016 р. Пасажирів перевезено 1 338,6 млн осіб, що на 0,1 % більше минулорічної кількості перевезених пасажирів за аналогічний період.

Авіаційна галузь, на відміну від залізничної і портової, поступово виходить з кризи: зростає пасажиропотік авіакомпаній і аеропортів, відновлюється робота регіональних аеропортів, українські авіакомпанії нарощують кількість рейсів і напрямів до Європи.

Кількість перевезених пасажирів у 2016 р. порівняно з 2015 р. збільшилась на 31,2 % і становила 8,3 млн осіб. Це на 2,1 % вище за показник «пікового» 2013 р., що свідчить про відновлення українського ринку пасажирських авіаперевезень після спаду 2014–2015 рр.

Позитивна динаміка, зафіксована у 2016 р., пов'язана насамперед із розвитком сектору міжнародних повітряних перевезень. За інформацією Державіаслужби, за зазначений період пасажирські перевезення на міжнародних лініях зросли на 31,6 % – до 7,5 млн осіб. Українськими авіакомпаніями в міжнародному сполученні перевезено 4,9 млн пасажирів, іноземними – 3,8 млн (зростання на 23 та 2,1 % відповідно).

Регулярні внутрішні пасажирські перевезення між дев'ятьма містами України виконували п'ять вітчизняних авіакомпаній; перевезено 791,9 тис. пасажирів (порівняно з 2015 р. зростання на 29,5 %).

Пасажиропотоки через аеропорти України збільшилися на 20,9 % та становили 12,9 млн осіб. Завдяки вдалій реалізації обраної «хабової» стратегії розвитку аеропорт «Бориспіль» збільшив кількість обслугованих пасажирів на 18,8 % порівняно з 2015 р. Зростали пасажиропотоки майже в усіх регіональних аеропортах України. Зокрема, зростала кількість пасажирів, яких обслуговували аеропорти: Рівне – в 8,6 раза, Вінниця – у 6,6 раза, Івано-Франківськ – у 3,9 раза, Кривий Ріг – у 6,4 раза, Запоріжжя – в 2,2 раза, Харків – на 60,1 %, Львів – на 29,4 %, Одеса – на 8,9 %, Херсон – на 1,6 %.

Вантажів у 2016 р. перевезено 0,07 млн т, що на 7,4 % більше, ніж у 2015 р. Перевезення вантажів виконували 18 вітчизняних авіакомпаній, більша частина перевезень здійснювалася чартерними рейсами в інших державах у рамках гуманітарних та миротворчих програм ООН, а також згідно з контрактами та угодами з іншими замовниками.

У 2017 р. авіаційний транспорт продовжує нарощувати обсяги перевезень пасажирів, яких за вісім місяців перевезено 7,1 млн осіб, або на 33,7 % більше порівняно з січнем–серпнем 2016 р. Вантажів перевезено 0,1 млн т, що на 1,8 % більше, ніж у січні–серпні 2016 р.

Водним транспортом у 2016 р. перевезено 6,7 млн т вантажів, що на 3,5 % більше порівняно з 2015 р. Закордонні перевезення у загальних обсягах перевезень вантажів водним транспортом становили 49,5 %, порівняно з 2015 р. їх обсяг збільшився на 2,1 %. Пасажирів цим видом транспорту в 2016 р. перевезено 0,5 млн осіб, що становило 83,1 % від обсягу перевезень 2015 р.

За січень–серпень 2017 р. водним транспортом скористалися 0,4 млн пасажирів, що на 40,2 % більше за аналогічний період минулого року (але у структурі пасажирських перевезень частка цього виду транспорту є мізерною – 0,01 %). Вантажів перевезено на 11,4 % менше, ніж у січні–серпні 2016 р. (3,6 млн т).

Транспортний сектор України, незважаючи на свій вагомий потенціал, не став локомотивом економічного зростання у 2016 р., адже його внесок у відновлення економіки міг би бути значно більшим. Тому, якщо не акцентувати увагу на головній системній проблемі транспорту України – остаточному вичерпанні технічного і технологічного ресурсу основних фондів, успадкованій від радянського минулого, та відсутності в країні фінансових ресурсів на їх відновлення, на перший план у 2016 р. вийшла проблема формування вантажної бази перевезень. Зниження обсягів перевезень залізничним транспортом і падіння обсягів перевалки в морських портах пов'язані із неможливістю кардинально наростити вантажну базу за умови продовження падіння експорту та подальшої втрати транзитних вантажопотоків.

Аналіз засвідчив, що позитивна динаміка, досягнута в реальному секторі економіки у 2016 р., виявилася нестійкою: у січні–серпні 2017 р. зафіксовано негативні тенденції в окремих галузях. Як і передбачалося, на роботі реального сектору позначилося призупинення переміщення вантажів між підконтрольними та непідконтрольними територіями Донбасу та захоплення низки підприємств на цих територіях⁴. Передусім це позначалося на показниках промислового виробництва та вантажних залізничних перевезеннях. Також дається взнаки тривале й виснажливе протистояння України у гібридній війні з боку Російської Федерації, до інструментарію якої належить не тільки цілеспрямована руйнація промислових об'єктів та інфраструктури на сході України, а й закриття ринку для українських виробників, блокування транзиту до третіх країн тощо.

⁴ Макроекономічний та монетарний огляд НБУ [Електронний ресурс]. – Травень 2017 р. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=49563102>

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ВТРАТ ТА НАСЛІДКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РФ У РЕАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Зовнішньоторговельна діяльність України наразі здійснюється в безпрецедентних умовах економічного тиску з боку Російської Федерації. Традиційна для останніх десятиліть практика застосування дискримінаційних заходів щодо українських поставок на внутрішній російський ринок набула нової якості за нинішніх умов, вилившись у повномасштабну торговельну війну⁵.

У реальному секторі економіки у 2016 р. Російською Федерацією було ініційовано застосування низки заборонювальних заходів із порушенням усіх норм міжнародного права.

З початку 2016 р. РФ призупинила дію Договору про зону вільної торгівлі з Україною згідно з указом президента РФ «Про припинення Російською Федерацією дії Договору про зону вільної торгівлі щодо України» № 628 від 16.12.2015 р., наслідком чого стало запровадження в РФ замість преференційного режиму, що діяв з 2011 р., режиму найбільшого сприяння для товарів, що походять з України; це передбачає застосування стандартних митних зборів, передбачених Єдиним митним тарифом Євразійського економічного союзу, до всіх груп українських товарів замість нульових ставок. Таким чином, ввізні мита зросли з 0 до 5–20 %, середньозважена ставка – до 7,7 %, а в РФ з'явилася можливість вводити додаткові квоти, заборони та інші нетарифні заходи. Також постановою «Про внесення змін до п. 1 постанови Уряду Російської Федерації від 7 серпня 2014 р. № 778» № 1397 від 21.12.2015 р. РФ запровадила ембарго на імпорт продовольства з України з 1 січня 2016 р. Наслідком цього стало фактичне зупинення експортних поставок українських товарів до РФ.

Указом президента РФ від 01.01.2016 р. № 1 «Про заходи щодо забезпечення економічної безпеки та національних інтересів Російської Федерації при здійсненні міжнародних транзитних перевезень вантажів з території України на територію Республіки Казахстан через територію Російської Федерації» та відповідною урядовою постановою⁶ на його виконання суттєво обмежено транзит українських товарів через територію РФ. Зокрема, заборонено прямі транзитні перевезення вантажів з України до Казахстану автомобільним та залізничним транспортом. З 1 січня 2016 р. міжнародні транзитні автомобільні та залізничні перевезення вантажів з території України на територію Республіки Казахстан через територію РФ здійснюються тільки з території Білорусі. Відповідно

⁵ Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с. – С. 283.

⁶ Постановление Правительства РФ от 1 января 2016 г. № 1 «О мерах по реализации Указа Президента Российской Федерации от 1 января 2016 г. № 1 «О мерах по обеспечению экономической безопасности и национальных интересов Российской Федерации при осуществлении международных транзитных перевозок грузов с территории Украины на территорию Республики Казахстан через территорию Российской Федерации» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201601010003>

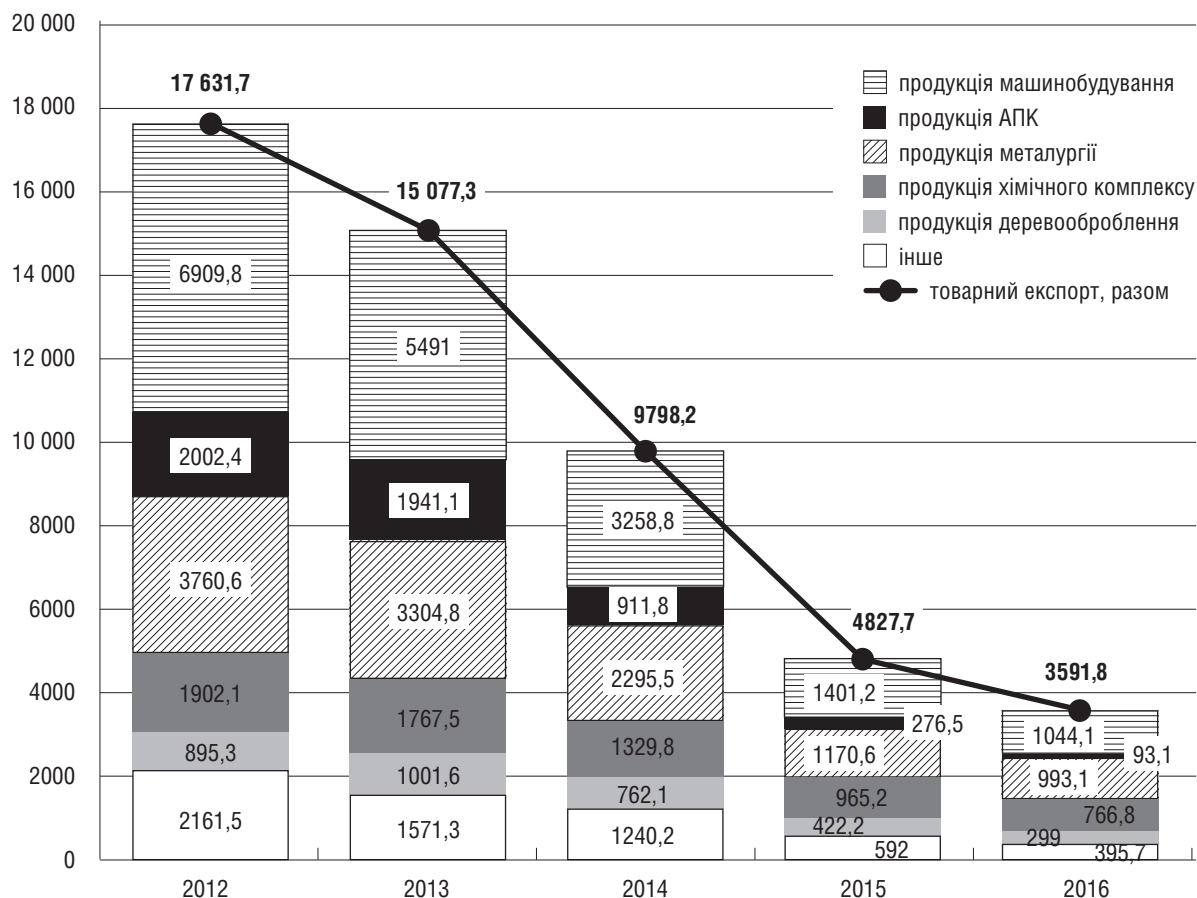

Рис. 4. Обсяги та структура товарного експорту України до РФ, млн дол. США

Джерело: складено та розраховано за даними Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

до постанови, передбачено два транзитні пункти для українських товарів на російсько-білоруському кордоні та три – на російсько-казахстанському державному кордоні. У випадку контейнерних перевезень передбачено спеціальне ідентифікаційне пломбування для зв'язку із супутниковою системою із застосуванням технології навігаційної супутникової системи *GLONASS* при в'їзді на територію РФ.

З 1 липня 2016 р. Росія ввела додаткові обмежувальні заходи щодо транзиту через територію РФ товарів походженням з України⁷. Вони, зокрема, передбачають продовження діючих обмежень стосовно транзиту товарів з України до Республіки Казахстан та поширення цих обмежень на транзит до Киргизької Республіки, повну заборону на транзит товарів, що потрапляють під дію ембарго (відповідно до затвердженого переліку та на які в РФ застосовуються ставки ввізних мит, відмінні від 0 (ввізні мита згідно зі ставками Єдиного митного тарифу Євразійського економічного союзу).

Зазначені рішення Росії спрямовані на витіснення України не лише з російського товарного ринку, а й з товарних ринків країн Центральної та Східної Азії. Відомо, що у 2015 р. Китай посів перше місце в експортних перевезеннях залізничним транспортом з України, обсяг яких сягнув 24,1 млн т; з України до Казахстану через територію Російської Федерації було доставлено 380 тис. т вантажів. Росія, звісно, намагається всіляко зашкодити цьому вантажопотоку.

⁷ Указ Президента РФ «О внесении изменений в Указ Президента Российской Федерации от 1 января 2016 г. № 1 «О мерах по обеспечению экономической безопасности и национальных интересов Российской Федерации при осуществлении международных транзитных перевозок грузов с территории Украины на территорию Республики Казахстан через территорию Российской Федерации» № 319 от 01.07.2016 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201607030001>

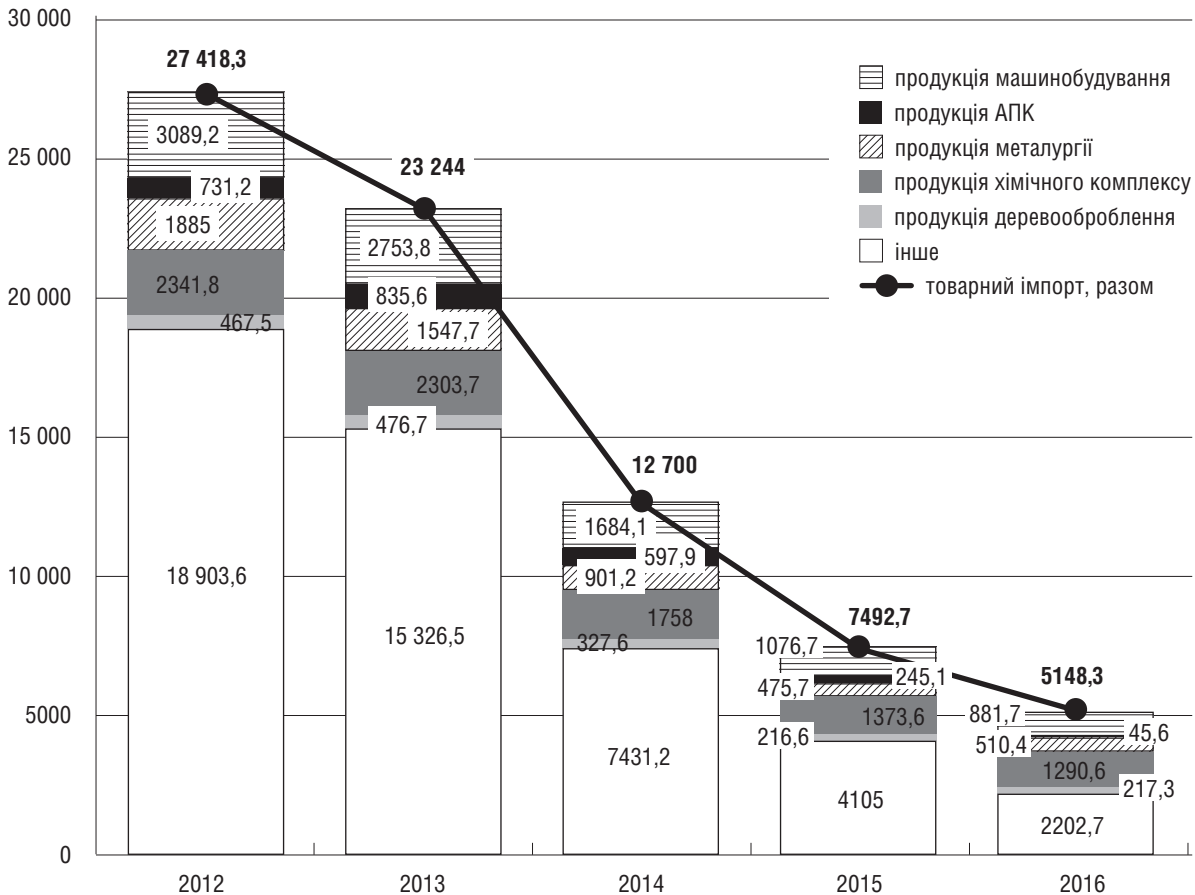

Рис. 5. Обсяги та структура товарного імпорту України з РФ, млн дол. США

Джерело: складено та розраховано за даними Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Наслідками дій російської сторони стали втрати різного ступеня у реальному секторі економіки України. За оцінкою Мінекономрозвитку, через обмежувальні заходи, введені Росією, українська економіка у 2016 р. втратила близько 1 млрд дол. США.

Результатом торговельного протистояння стало згорання зовнішньоторговельних потоків між Україною та РФ. Обсяги експорту до РФ у 2016 р. зменшилися порівняно з 2012 р. у 4,9 раза – з 17 631,7 до 3 591,8 млн дол. США; скорочення зазнали всі групи товарів (рис. 4). Експорт продукції машинобудування за цей період скоротився в 6,6 раза, металургії – в 3,8 раза, продукції АПК – у 21,5 раза. Дещо меншого падіння зазнав експорт продукції хімічного комплексу, що скоротився в 2,5 раза.

За цей період структура товарного експорту до РФ зазнала змін: частки машинобудівної продукції та продукції АПК скоротилися з 39,2 % та 11,4 % до 29,1 % та 2,6 % відповідно. Натомість збільшилися частки металургії, хімічної та нафтохімічної продукції, а також продукції деревооброблення: якщо у 2012 р. вони становили 21,3, 10,8 та 5,1 % відповідно, то у 2016 р. зросли до 27,6, 21,3 та 8,3 %.

Загальний обсяг товарного імпорту з РФ у 2016 р. скоротився в 5,3 раза порівняно з 2012 р.: з 27 418,3 до 5 148,3 млн дол. США (рис. 5). У товарному імпорті з РФ традиційно переважає продукція ПЕК. Частка власне промислової продукції у 2012–2016 рр. коливалася у межах 30–45 % (у 2016 р. – 42,8 %). Стрімке скорочення обсягів імпорту машинобудівної продукції, частка якої була найбільшою в імпорті продукції промисловості, призвело до того, що перше місце за обсягами імпорту промислової продукції у 2014–2016 рр. посіла продукція хімічного комплексу.

Якщо у 2012 р. частки машинобудівної та хімічної продукції у товарному імпорті становили 11,3 та 8,5 % відповідно, то у 2016 р. – 17,1 та 25,1 %. Обсяги імпорту продукції

металургії, АПК та деревооброблення за цей період скоротилися в 3,7, у 16 та в 2,2 раза відповідно. При цьому частки металургії та деревооброблення у структурі товарного імпорту з РФ за цей період зросли з 6,9 та 1,7 % відповідно до 9,9 та 4,2 %, а частка АПК скоротилася з 2,7 до 0,9 %.

Загалом за аналізований період частка РФ у географічній структурі товарного експорту з України скоротилася з 25,6 % у 2012 р. до 9,9 % у 2016 р. У товарному імпорті України також відбувається зменшення питомої ваги РФ, яке почалося ще у 2011 р., коли частка РФ порівняно з попереднім роком скоротилася на 1,2 в. п. (з 36,5 до 35,3 %). У 2012 р. частка РФ становила 32,4 %, у 2016 р. – 13,1 %.

Як бачимо, у галузево-секторальному аспекті втрати від торговельної війни для України є різними. **У промисловості збитки зумовлені насамперед ступенем експортно/імпоротної залежності зовнішньої торгівлі України від РФ за окремими товарними групами та активністю використання Україною можливостей щодо диверсифікації зовнішньоторговельних поставок, а також рівнем уразливості тих чи інших сфер промисловості від впровадження РФ заходів імпортозаміщення.**

Протягом багатьох років у зовнішній торгівлі з РФ Україна є нетто-експортером товарів машинобудівної промисловості (ТМП). У 2012 р. 52 % українського експорту ТМП постачалося на ринок РФ, а у 2016 р. ця частка скоротилася до 24,1 %.

Найбільшою складовою українського експорту ТМП до РФ є продукція **важкого машинобудування** – насамперед товари групи 84 УКТЗЕД (реактори ядерні, котли, машини), сукупна частка яких становить 61,6 % експорту ТМП до РФ. Істотного скорочення зазнав експорт до РФ **залізничних вагонів та локомотивів**, що, серед іншого, було зумовлено зниженням попиту на російському ринку через надлишок на ньому продукції. Ефективним інструментом захисту виробників з боку РФ є система сертифікації на постачання машинобудівної продукції зі строком дії сертифікатів в 1–3 роки. Так, у 2013 р. федеральна бюджетна установа «Регістр сертифікації на федеральному залізничному транспорті» призупинила дію сертифікатів на постачання до РФ вагонів українських компаній ПАТ «Азовзагальмаш», ПАТ «Дніпровагонмаш», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод». Результатом таких дій стало скорочення виробництва вагонів в Україні, а також істотне погіршення фінансових результатів компаній-виробників.

Залежність України від російського імпорту ТМП є нижчою, ніж від експорту: частка РФ у загальному обсязі українського імпорту ТМП у 2012 р. становила 13,8 %, а у 2016 р. – 7,7 %. В імпорті ТМП в Україну з РФ також переважають товари групи 84, частка яких у 2016 р. становила 66,4 % імпорту ТМП з РФ, причому 43,9 % імпорту ТМП з РФ становлять твели російського виробництва. На сьогодні Україна зберігає залежність від ядерного палива російської компанії «ТВЕЛ», проте компанія *Westinghouse* уже почала розширювати поставки твелів в Україну. Зараз її паливо експлуатується в одному з блоків Южноукраїнської атомної станції, а НАЕК «Енергоатом» заявив про наміри поступово збільшувати частку американського палива⁸.

Перспективи диверсифікації українського експорту ТМП пов'язані насамперед із розвитком співробітництва з країнами Азії та Митного союзу (Білоруссю, Казахстаном), які вже зараз виявляють зацікавленість у деяких видах ТМП українського виробництва. Натомість європейський ринок залишається для України переважно недоступним через невідповідність стандартів та високий конкурентний тиск з боку компаній ЄС, які зберігають лідерські позиції на світових ринках ТМП.

Україна залишається нетто-експортером у зовнішній торгівлі з РФ **металургійною продукцією**: її експорт у 2012 та 2016 рр. перевищував імпорт у 2,0 та 1,9 раза

⁸ Казанцев Д. 10 російських монополій, що загрожують безпеці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vysnovky.com/analytics/economics/1509-top-10-rosiiskih-monopolii-shcho-zagrozhuut-bezpeci-ukrajini>

відповідно. Частка РФ в українському експорті металургійної продукції у 2012–2016 рр. скоротилася з 19,9 до 11,9 %, а в імпорті – з 36,0 до 22,1 %.

Основною продукцією експорту металургії до РФ залишаються *товари з низькою доданою вартістю – чорні метали* (група 72 УКТЗЕД), частка яких у структурі експорту металургії до РФ у 2016 р. становила 69,3 %, натомість частка продукції більш глибокої переробки – виробів з чорних металів – лише 20,6 %. Решта експорту припадала на кольорові метали і вироби з них.

З початку 2016 р. українські металурги опинилися у нерівних конкурентних умовах з виробниками РФ. Після введення в дію опублікованого 06.12.2015 р. указу президента РФ «Про припинення Російською Федерацією дії Договору про зону вільної торгівлі щодо України» № 628 українські металургійні підприємства змушені сплачувати ввізне мито у розмірі 5 % при експорті своєї продукції до РФ, що значно знижує її конкурентоспроможність в умовах триваючого падіння цін на металургійну продукцію на світових ринках. Натомість російські виробники ввозять більшість видів металопродукції в Україну з нульовим митом, що відповідає зобов'язанням, узятим Україною після вступу до СОТ⁹.

Негативні наслідки для розвитку металургійної галузі має також запровадження Євразійською економічною комісією 02.06.2016 р. строком на п'ять років антидемпінгових мит у розмірі 26,35 % на імпорт феросилікомарганцю українського виробництва¹⁰ та продовження антидемпінгових мит у розмірі 18,9–37,8 % на імпорт українських сталевих труб до країн Євразійського економічного союзу¹¹.

В імпорті металургійної продукції з РФ також переважає частка чорних металів – у 2016 р. вона становила 49,2 %, частка метизів – 14,9 %. Слід зазначити, що загальні обсяги імпорту металургійної продукції в Україну є незначними, причому частка у них продукції російського виробництва є меншою за чверть (22,1 %), що забезпечує Україну від імпортозалежності від РФ у цьому секторі зовнішньої торгівлі.

Україні важливо диверсифікувати експорт металургії, у т. ч. шляхом посилення зовнішньоторговельного співробітництва з країнами Південної та Південно-Східної Азії, які демонструють високі темпи зростання у світовому споживанні металопродукції. Сукупний обсяг імпорту цих країн у 2014 р. зріс до 126,4 млн т¹².

Аналіз структури торгівлі з РФ продукцією **хімічного комплексу** свідчить про збереження її частки в експортно-імпортних потоках на високому рівні, попри скорочення їхніх обсягів, що демонструє низьку диверсифікованість зовнішньої торгівлі за цими видами товарів. Частка РФ в українському експорті хімічної та нафтохімічної продукції зросла з 31,4 % у 2012 р. до 39,0 % у 2016 р., в імпорті дещо знизилася – з 17,9 до 15,2 %.

Україна є нетто-імпортером у торгівлі з РФ хімічною та нафтохімічною продукцією: обсяги імпорту у 2012 р. та 2016 р. перевищували обсяги експорту в 1,2 та 1,7 раза відповідно. **Найбільша імпортозалежність спостерігається на ринку мінеральних добрив** – їхня частка у структурі імпорту хімічної та нафтохімічної продукції з РФ у 2016 р. становила 42,8 %. Упродовж останніх років російські виробники добрив, які при виробництві азотних добрив використовують значно дешевший газ російського видобутку,

⁹ Станом на 2014 р. із 1 065 товарних позицій, що стосуються металургії, 708 (66,5 %) мали нульові ставки. Середній імпортний тариф України становить 1,7 % (0,6 % – для чавуну та сталі та 2,5 % – для виробів із чавуну та сталі). Див. : Галузеві впливи членства України в СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/WTO_industry.pdf

¹⁰ Мита стосуються продукції Нікопольського, Запорізького та Стахановського заводів групи «Приват». Див. : ЕЭК ввела пошлины на ввоз ферросплавов из Украины – СМИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minprom.com.ua/news/211823.html>

¹¹ Мита стосуються продукції компанії «Інтерпайп». Див. : ЕЭК продлевает действие антидемпинговой пошлины на некоторые виды стальных труб из Украины еще на пять лет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/07-06-2016-5.aspx>

¹² Власюк В. Металл – перспективная ниша в экспорте на рынки Азии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.expert.kiev.ua/ru/?option=com_flexicontent&view=item&id=1145:metall-perspektivnaya-nisha-v-eksporte-na-rynki-azii

демпінгували на українському ринку цієї продукції, пропонуючи українським фермерам добрива за значно нижчою ціною, ніж на внутрішньому ринку України, який до того ж зіткнувся із проблемою скорочення виробництва добрив унаслідок втрати контролю над розташованими у зоні АТО потужностями, а також вимушеного призупинення роботи багатьох підприємств. Такі дії російських виробників азотних добрив призвели до запровадження Україною у лютому 2017 р. антидемпінгових заходів проти них. Крім того, з 2008 р. антидемпінгові заходи застосовуються для російських виробників аміачної селітри¹³.

Ситуація ускладнюється тим, що монополія на внутрішньому ринку добрив в умовах дії антидемпінгових мит на імпорт російських добрив дозволяє українським виробникам диктувати ціни на внутрішньому ринку. Так, за оцінкою представників аграрного ринку, втрати українських аграріїв через монополію на внутрішньому ринку та завищені ціни на добрива оцінюються у близько 224–249 млн дол. США¹⁴.

Крім того, РФ активно нарощує потужності з виробництва хімічної продукції. Так, у червні 2016 р. стало відомо про початок реалізації одразу двох великих інвестиційних проектів – підписання контракту між міністерством промисловості і торгівлі РФ та російською компанією «Єврохім» про створення у РФ хімічних виробництв на суму понад 4,35 млрд дол. США, а також контрактів з китайською компанією *China National Chemical Engineering* щодо будівництва у РФ хімічних заводів на суму 442,5 млн дол. США¹⁵, наслідком чого може стати повне витіснення української продукції з російського ринку та посилення конкуренції на світових ринках з боку російських виробників.

Другою за обсягами у структурі імпорту хімічної та нафтохімічної продукції з РФ була частка полімерів – 18,4 %, що пояснюється недостатнім розвитком в Україні власного виробництва вуглеводнів та пластмас, обмеженістю запасів нафти та природного газу, а також історичною нерозвиненістю виробничої бази через розташування за радянських часів більшості підприємств полімерної промисловості СРСР на території РФ.

Можливості імпортозаміщення у хімічній та нафтохімічній промисловості, продукція яких протягом багатьох років становила найбільші частки у товарному імпорті України, наразі обмежені. Проте, зважаючи на розвинену виробничу базу, для України є цілком реальними перспективи подальшого розвитку виробництва мінеральних добрив за умови вирішення проблем забезпечення підприємств енергоресурсами за прийнятними цінами та зниження енергоємності виробництва. Це дозволило б суттєво скоротити у структурі товарного імпорту частку добрив, яка протягом останніх років демонструє тенденцію до зростання. Вже зараз українські виробники роблять кроки для розширення продуктової лінійки конкурентоспроможної продукції. Так, компанія ДП «Агроцентр ЄвроХім-Україна» планує запуск в Україні виробництва нового виду мінеральних добрив з підвищеним вмістом азоту – жовтого карбаміду, застосування якого забезпечує пролонгований ефект дії добрива у ґрунті¹⁶.

В експорті до РФ товарів хімічного комплексу переважають продукти *неорганічної хімії*, частка яких у 2016 р. була 65,7 %. Більша частина експорту продукції неорганічної хімії припадає на оксид алюмінію (72,3 % експорту до РФ продукції неорганічної хімії у 2016 р.), який є сировиною для виробництва алюмінію, вогнетривів, абразивів, сорбентів тощо.

¹³ Азотні добрива: ставка антидемпінгового мита для ВАТ «Новомосковська акціонерна компанія «Азот» – 18,78 % для ВАТ «Невинномиський Азот» – 18,78 %, для ПАТ «КуйбишевАзот» – 4,19 % для інших виробників у РФ – 31,84 %. Аміачна селітра: остаточне антидемпінгове мито у розмірі: для ВАТ «Дорогобуж» – 20,51 %; для ВАТ «МКХ ЄвроХім» – 36,03 %; для інших виробників – 36,03 %. Див. : Обмежувальні заходи щодо імпорту товарів в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=3e610dde-175f-4979-9ee0-fd3b7bb69748&tag=DiiuchiZakhodi>

¹⁴ Фирташ терять контроль над рынком удобрений [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antikor.com.ua/articles/77559-firtash_terjaet_kontrolj_nad_rynkom_udobrenij

¹⁵ Китайцы построят химзаводы в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minprom.com.ua/news/212951.html>

¹⁶ В Украине начнут производить новый вид удобрения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/market/agricultural-market/v-ukraine-nachnut-proizvodit-novyi-vid-udobrenia-414080>

Забезпечення диверсифікації експорту української хімічної продукції має відбуватися з особливим акцентом на розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з країнами Азії, зокрема з Туреччиною – одним із найбільших імпортерів української хімічної продукції (добрих та неорганічної хімії), попит на внутрішньому ринку якої, за прогнозами експертів, протягом наступних років зростатиме. Нині Україна не входить навіть до десяти найбільших постачальників хімічної продукції до цієї країни, натомість понад 20 % турецького імпорту хімічної продукції надходить з РФ¹⁷.

Тривале торговельне протистояння між Україною і РФ призвело до суттєвих обмежень на поставки продуктів аграрного сектору економіки для обох держав. Так, якщо у 2012 р. експорт українських товарів до РФ перевищував 2 млрд дол. США, то за підсумками 2016 р. він знизився до 93,1 млн дол. США. Імпорт продуктів з РФ з 731,2 млн дол. США у 2012 р. скоротився до 45,6 млн дол. США у 2016 р.

Аграрний сектор одним із найперших став об'єктом торговельної війни з РФ. Ще 14 серпня 2013 р. митна служба Росії внесла до переліку «ризикових» усіх українських імпортерів, що призвело до фактичної блокади поставок товарів з України до РФ. Під таку блокаду в першу чергу потрапили постачальники *овочів і фруктів, курятини, кондитерських виробів, вин.*

Україна є нетто-експортером у торгівлі з РФ продукцією аграрного сектору: обсяги експорту у 2012 та 2016 рр. перевищували обсяги імпорту в 2,7 та 2 рази відповідно. Загалом експорт продукції АПК (групи 1–24 УКТЗЕД) є географічно диверсифікованим – частка РФ у ньому в 2012 р. становила 11,2 %, у 2016 р. – 0,6 %, а в імпорті – 9,7 та 1,2 % відповідно.

Найбільше до РФ у 2016 р. експортувалися товари груп «Готові харчові продукти» (82 млн дол. США) та «Продукти рослинного походження» (5,3 млн дол. США), частка яких у загальній структурі експорту продукції АПК становила 88 та 5,6 % відповідно. При цьому 24,7 % вітчизняного експорту продукції АПК до РФ у 2016 р. припадало на товарну групу «Какао та продукти з нього».

Слід відзначити, що з 1 січня 2016 р. РФ підвищила ввізні мита на українську продукцію та ввела ембарго на окремі товари українського походження – м'ясо, рибу, молочні продукти, овочі, фрукти, горіхи та ковбаси. Наслідком цього стало фактичне зупинення експортних поставок українських товарів до РФ. Зокрема, за 2016 р. до РФ експортовано продукції групи «Живі тварини; продукти тваринного походження» на 1 669,0 тис. дол. США, а товарної групи «М'ясо та їстівні субпродукти» – на 9,6 тис. дол. США.

Унаслідок тривалого торговельного протистояння між Україною та РФ вітчизняні товаровиробники аграрної продукції вже з 2014 р. усвідомили незворотність втрати російського ринку та необхідність пошуку альтернативних ринків збуту виробленої продукції. Найважче в такій «переорієнтації» доводиться тваринникам, адже і країни ЄС, й інші країни – імпортери тваринницької продукції висувають суттєві вимоги не тільки щодо якості та безпечності кінцевої продукції, а й стосовно дотримання вимог щодо пакування і маркування товарів. Поступово вітчизняні товаровиробники вирішують ці питання, розпочинаючи поставки продукції не тільки до традиційних покупців, а й завойовуючи нові вимогливі ринки Китаю, Ізраїлю, Єгипту, інших країн Азії та Перської затоки.

Від торговельних обмежень РФ суттєво постраждала транспортна галузь. У ПАТ «Укрзалізниця» заявили, що саме через обмеження з боку Росії транзит у 2016 р. скоротився до небувалих за останні десять років обсягів – на 30,2 %¹⁸. Експортні перевезення вантажів залізничним транспортом за підсумками 2016 р. скоротилися на 10,4 %.

¹⁷ Turkey's Chemical Industry Expands into Global Markets [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aiche.org/sites/default/files/cep/20150550.pdf>

¹⁸ Большие надежды на транзит в Иран – интервью главы департамента коммерческой работы УЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cfts.org.ua/articles/bolshie_nadezhdy_na_tranzit_v_iran_intervyu_glavy_departamenta_kommercheskoj_raboty_uz_993

Своєю чергою в Асоціації міжнародних автомобільних перевізників України (АсМАП) підраховували, що від заборони прямого транзиту товарів походженням з України через територію Росії тільки на казахстанському напрямку втрати українських автоперевізників можуть досягти чотирьох мільярдів гривень на рік. Перевезення автомобільним транспортом сильно подорожчали, оскільки в'їзд на територію Росії з території Білорусі збільшує кілометраж, а допуск транзиту товарів з України через територію Білорусі може здійснюватися лише за наявності на вантажних відсіках та ємностях засобів ідентифікації (пломб), а у водіїв – облікових талонів. В АсМАП заявили про певні труднощі транзиту через Україну до Росії для перевізників з інших країн, хоч Україна усвідомлює свій обов'язок забезпечити безперешкодний і безпечний транзит згідно з міжнародними договорами і конвенціями, вимогами ГАТТ/СОТ¹⁹.

Щоб уникнути залежності від РФ у транспортному секторі та ширше задіяти транзитний потенціал транспортної системи України, створити надійно функціонуючий транзитний транспортний міст, що поєднає країни Європи та Азії, Україна ініціювала запровадження нових логістичних рішень. У січні 2016 р. з Іллічівського порту було запущено перший рейс контейнерного поїзда за маршрутом Україна – Грузія – Азербайджан – Казахстан – Китай. Цей маршрут є новим напрямком «Великого шовкового шляху» – Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (ТМТМ) та альтернативним шляхом доставки вантажів із Заходу на Схід в обхід території РФ. Ця безпрецедентна подія розглядається як елемент забезпечення національної безпеки України та можливість реалізації нашою країною власних геополітичних та економічних інтересів.

У 2016 р. підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України та урядом Грузії про організацію прямого міжнародного залізнично-поромного сполучення портами Чорноморськ, Батумі та Поті, а також Угоду про комбіновані перевезення між Україною та Туреччиною для збільшення мультимодальних перевезень у Чорному морі. ПАТ «Укрзалізниця» приєдналося до складу Координаційного комітету з розвитку Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту. За участю залізниць України, Азербайджану, Грузії, Казахстану, Туреччини та морських перевізників створено Міжнародний транскаспійський транспортний консорціум (МТТК), який узгоджує спільний наскрізний тариф перевезення.

Українська сторона вийшла з ініціативою реалізації багатостороннього проекту «Три моря – сто доріг», який передбачає організацію мультимодальних перевезень між регіонами Балтійського, Чорного та Каспійського морів по декількох маршрутах транспортування. Зокрема, з країнами-партнерами узгоджені технічні та технологічні умови виконання мультимодальних (комбінованих) перевезень з країн Азії та Близького Сходу транзитом територією України. Відпрацьовані маршрути використання поїздів «Вікінг» та «ZUBR», що прямують через Республіку Білорусь у напрямку Литви, Латвії, Естонії й далі до країн Скандинавії; до м. Славкув (Польща) без перевантаження по широкій колії 1 520 мм або через ст. Мостиська (із використанням вантажної бази Туреччини); до Словаччини з подальшим транспортуванням вантажів у напрямку Чехії, Австрії, Сербії, Чорногорії; до Угорщини і далі до країн Центральної Європи (Австрія, Італія); а також на напрямку: країни Західної та Північної Європи – Індія, із залученням інфраструктури Ісламської Республіки Іран та поромного сполучення до порту Мумбай (Індія). Створення нового міжнародного транспортного коридору Балтійське море – Чорне море – Каспійське море сприятиме розвитку всіх видів перевезень і завантаженню існуючої інфраструктури уздовж маршруту.

Активізовано процес інтеграції національних транспортних шляхів у Транс'європейську транспортну мережу *TEN-T* та забезпечення розбудови інфраструктури шляхів згідно з перспективними напрямками транзитних вантажопотоків. 20–22 червня 2016 р.

¹⁹ Російська заборона транзиту: яких втрат зазнає Україна? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw./російська-заборона...яких.../a-18963189>

за участю міністрів транспорту країн – членів ЄС та Східного партнерства підписано Роттердамську декларацію про поглиблення співпраці щодо розвитку внутрішніх водних шляхів, поширення *TEN-T network* і на сусідні з ЄС країни, зокрема й Україну. Також підписано висновки щодо ефективного відновлення та підтримки інфраструктури внутрішнього водного транспорту на Дунаї та його судноплавних притоках.

Вітчизняний інноваційно-технологічний потенціал також зазнав потужного дестабілізуючого впливу внаслідок ведення бойових дій на території Луганської та Донецької областей та анексії АР Крим. Так, в умовах гібридної війни Україна втратила щонайменше 20 % економічного потенціалу. Ведення військових дій на Донбасі призвело до зупинки виробництва підприємств металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості, які забезпечували значну частину внутрішнього виробництва інноваційної продукції. Майже третину (27 %) промислового потенціалу Донецької та Луганської областей вивезено до Російської Федерації. Зафіксовано демонтаж і вивезення устаткування з підприємств Донбасу, що виробляли високотехнологічну продукцію авіаційної, аерокосмічної, ракетобудівної промисловості, радіоелектроніки та ВПК (зокрема, Сніжнянського машинобудівного заводу, Луганського патронного заводу, заводів «Топаз», «Юність», «Точмаш»).

У результаті анексії Російською Федерацією АР Крим Україна зазнала суттєвих втрат інноваційно-технологічного потенціалу, зокрема, втратила контроль над підприємствами високотехнологічного сектору суднобудування, зокрема, наприклад, ФСК «Море» та заводом «Фіолент», які включені до переліку підприємств, що мають стратегічне значення для національної безпеки України.

Серйозним викликом для вітчизняної економіки стало руйнування коопераційних відносин з Російською Федерацією у сфері інновацій та науки, висока залежність від РФ у яких слугувала додатковим фактором гібридної агресії. Йдеться насамперед про українсько-російське співробітництво у машинобудівній, ракетно-космічній та авіаційній галузях, у сфері ОПК. До початку зовнішньої агресії основною країною – імпортером української високотехнологічної продукції (40,5 % від загального експорту) залишалася РФ, при цьому найбільшу частку займала продукція авіакосмічної галузі (56,6 %) і приладобудування (42,3 %).

Зазначимо, що попит вітчизняних підприємств на товари з високим рівнем доданої вартості переважно задовольняється за рахунок імпортних поставок, частка яких у кінцевих витратах домогосподарств становила 43,3 %. Ідеться насамперед про машинобудування, де попит на 95,3 % забезпечується імпортерами, зокрема на 12,1 % – російськими. Водночас у процесі виробництва та модернізації вітчизняні підприємства також надають перевагу імпортному устаткуванню, частка якого у валовому нагромадженні капіталу становила 71,5 %, що посилює залежність вітчизняної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків та імпорту високотехнологічних товарів із зовнішніх ринків, передусім російських. При цьому вітчизняні перспективні технологічні розробки переважно залишаються незадіяними або впроваджуються в інших країнах світу.

Ці втрати деструктивно впливають на інноваційно-технологічну сферу, а їх нівелювання вимагає активних контрзаходів з боку держави. Водночас гібридний конфлікт з Росією змусив Україну переосмислити старі та визначити нові стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку, які повинні базуватися на основі ефективної реалізації стратегії інноваційного розвитку як інструменту протидії гібридним загрозам.

Реакцією України на агресивну поведінку Росії стало запровадження низки економічних санкцій та обмежувальних заходів. Указом Президента України від 16.09.2015 р. № 549/2015 уведено в дію Рішення РНБО України від 02.09.2015 р. про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) строком на один рік до 388 фізичних та 105 юридичних осіб, зареєстрованих у РФ та АР Крим, у т. ч. до російських компаній – виробників програмного забезпечення,

авіатехніки, гелікоптерів, які традиційно імпортували двигуни та запчастини українсько-го виробництва. Санкції, зокрема, передбачали блокування активів, обмеження торговельних операцій, запобігання виведенню капіталів за межі України, анулювання або призупинення ліцензій, обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України для низки державних та приватних російських авіакомпаній, у т. ч. найбільшої – «Аерофлоту», повне припинення транзиту ресурсів та перевезень територією України до найбільшого російського приватного залізничного оператора ВАТ «Перша вантажна компанія» та його дочірньої компанії – ТОВ «ПВК в Україні», заборону або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України стосовно ДП «Севастопольський МТП» і ДП «Керченський морський торговельний порт».

Указом Президента України від 17.10.2016 р. № 467/2016 уведено в дію Рішення РНБО України від 16.09.2016 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», згідно з яким строком на рік продовжено дію санкцій, запроваджених Рішенням РНБО України від 02.09.2015 р., а також запроваджено санкції ще проти 335 фізичних та 167 юридичних осіб, зареєстрованих у РФ, АР Крим, Україні та офшорах, що здійснюють господарську діяльність насамперед у секторі машинобудування (авіабудування, приладобудування, електричного машинобудування) шляхом: блокування активів (тимчасового обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном); зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; запровадження інших санкцій, що відповідають принципам їх застосування, встановлених Законом України «Про санкції» (заборона на встановлення ділових контактів, зупинення фінансових операцій). Запроваджено також заборону або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України. Під санкції потрапили декілька судноплавних компаній Росії, зокрема, Середньо-Волзька судоходна компанія, судоходне агентство «*Horp-shipping*», судоходна компанія «Ладога», «В.Ф. Танкер-Інвест», «ТзОВ Газпром флот», ТзОВ «Транспетрочарт», ТзОВ «Трансоптімал-Ростов», Федеральна бюджетна установа «Адміністрація Волго-Балтійського басейну внутрішніх водних шляхів».

Після запровадження РФ ембарго на імпорт української продукції Урядом України було вжито контрзаходи у вигляді заборони на ввезення на митну територію України низки сільськогосподарських та промислових товарів, зокрема, м'ясо-молочної продукції, кондвиробів, продукції дитячого харчування, кави та чаю, горілчаних та тютюнових виробів, а також деяких видів хімічної продукції (засобів захисту рослин) та продукції залізничного машинобудування, сумарна вартість яких відповідає вартості забороненого РФ українського експорту. Перелік цієї продукції було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1147 «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з РФ» та згодом доповнено окремими позиціями сільськогосподарської (цибуля), кондитерської та іншої харчової продукції, перелік якої затверджено постановою Кабміну від 20.01.2016 р. № 28 «Про внесення змін до переліку товарів, заборонених до ввезення на митну територію України, що походять з РФ».

Після продовження РФ дії торговельного ембарго щодо української продукції наприкінці червня 2016 р. Уряд України вжив дзеркальних заходів, продовживши до 31.12.2017 р. дію заборони ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації, що було зафіксовано в урядовій постанові від 06.07.2016 р. № 417 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1147».

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗШИРЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄС У РЕАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

В умовах відмови України від значної частини традиційних ринків збуту продукції на тлі триваючого протистояння з РФ одним із визначальних чинників відновлення економічного зростання є розширення виробничого, інвестиційного й науково-технічного співробітництва з ЄС, що вимагає максимального використання переваг від Асоціації.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відкриває значні перспективи для української економіки, що обумовлюються розширенням доступу до містких європейських ринків збуту, використанням можливостей України щодо залучення іноземних інвестицій та трансферу технологій, а також участі у різноманітних програмах розвитку ЄС.

Важливим індикатором ефективності співробітництва з ЄС є динаміка показників залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з ЄС у реальний сектор української економіки. На сьогодні потенціал залучення ПІІ з країн ЄС використовується недостатньо, результатом чого стає скорочення обсягів накопичених в економіці України ПІІ з країн ЄС протягом минулого року на 1,2 % – з 26,4 млрд дол. США на 01.01.2016 р. до 26,1 млрд дол. США на 31.12.2016 р. Серед галузей реального сектору найбільш цікавою для інвестування є промисловість. Але у 2016 р. її інвестування країнами ЄС зменшилося на 6,4 %: якщо на початок року обсяги накопичених ПІІ з країн ЄС становили 7,8 млрд дол. США, то на кінець року – 7,3 млрд дол. США.

Частка країн ЄС в інвестуванні української промисловості також скоротилася з 79,0 % накопичених в українській промисловості ПІІ на початок 2016 р. до 76,4 % на кінець року. Ключовими європейськими інвесторами української промисловості, сукупна частка яких становить 69,3 %, є Кіпр (24,3 % накопичених у промисловості ПІІ), Нідерланди (19,3 %), Німеччина (10,5 %), Австрія (2,7 %), Польща (2,7 %), Люксембург (2,3 %) та Швеція (2,2 %). Слід зазначити, що протягом останніх років відбулося суттєве скорочення ПІІ з Німеччини, яка протягом багатьох років була провідним інвестором для української промисловості, забезпечуючи близько третини накопичених у промисловості обсягів ПІІ. Це пояснюється тим, що переважна частина німецьких інвестицій була зосереджена в українській металургії, значна частина підприємств якої розміщена на тимчасово окупованих територіях, а решта зазнають значних втрат від розриву технологічних та виробничих зв'язків з непідконтрольними територіями.

Станом на 31 грудня 2016 р. найбільша частка (1 711,2 млн дол. США, або 23,4 %) накопиченого обсягу ПІІ з країн ЄС у промисловості України була зосереджена у харчовій галузі, на металургію припадало 19,0 % (1 388,2 млн дол. США), нафтохімічну – 12,0 % (874,4 млн дол. США), хімічну – 8,1 % (592,6 млн дол. США), машинобудівну – 6,7 % (490,6 млн дол. США), деревообробну – 4,4 % (319,7 млн дол. США) – *рис. 6.*

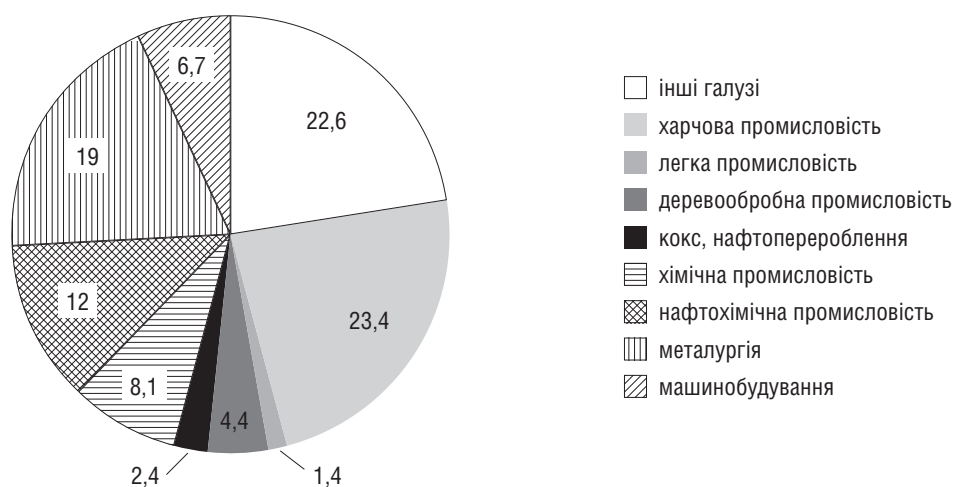

Рис. 6. Структура накопиченого обсягу ПІІ з країн ЄС у промисловості України у 2016 р., %

Джерело: статистичний збірник Держстату «Співробітництво між Україною та країнами ЄС» за 2016 рік.

Зацікавленість країн ЄС в інвестуванні в Україні переважно виробництв із низьким ступенем обробки пояснюється наявністю характерної для європейської економіки проблеми нестачі сировинних та енергетичних ресурсів²⁰, яка вирішується, зокрема, шляхом отримання країнами ЄС доступу до сировинних ресурсів іззовні, у т. ч. з України. Такі галузеві диспропорції розподілу інвестицій в Україні не відповідають завданням її структурної модернізації і загрожують поглибленням дисбалансів товарних і фінансових ринків, «консервацією» неефективної структури виробництва, нераціональним використанням сировинно-ресурсної бази та виробничих потужностей, подальшим технологічним відставанням від розвинених країн.

Підпорядкування міжнародного співробітництва цілям забезпечення промислового комплексу ЄС українською сировиною підтверджується показниками структури українського товарного експорту до ЄС, найбільші частки якого припадають на чорні метали, зернові культури, руди, шлак та золу, деревину і вироби з неї, жири та олії, насіння і плоди олійних рослин, залишки та відходи харчової промисловості. Натомість з ЄС до України імпортується переважно продукція з високою доданою вартістю.

У сільському господарстві та транспортній сфері обсяги накопичених ПІІ значно менші, ніж у промисловості. Так, станом на 31 грудня 2016 р. з країн ЄС (без урахування ПІІ з Кіпру) в аграрний сектор України (сільське, лісове та рибне господарство) було інвестовано 239,6 млн дол. США, або 28,4 % від загального обсягу інвестицій з усіх країн світу в цей сектор (на 1 січня 2016 р. – 239,8 млн дол. США, або 27,9 %). Найбільше в Україну інвестували такі країни ЄС: Велика Британія – 51,2 млн дол. США (21,4 % інвестицій з країн ЄС), Данія – 46,4 (19,4 %), Німеччина – 31,7 (13,2 %), Польща – 30,6 (12,8 %), Франція – 21,3 (8,9 %), Нідерланди – 16,3 (6,8 %), Словаччина – 11,5 (4,8 %), Чехія – 3 (1,3 %), Угорщина – 2,8 млн дол. США (1,2 %). При цьому Данія інвестувала переважно в аграрний сектор і промисловість; ці інвестиції становили 67,6 % від накопиченого обсягу ПІІ з ЄС.

У транспортному секторі (транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності) станом на 31 грудня 2016 р. було накопичено 513,9 млн дол. США ПІІ з країн ЄС (без урахування Республіки Кіпр), або 48,8 % від загального обсягу

²⁰ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions For a European Industrial Renaissance [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0014>

інвестицій з усіх країн світу в цьому секторі (на 1 січня 2016 р. – 483,7 млн дол. США, або 44,5 %). Основними країнами ЄС, з яких надійшли інвестиції, були: Велика Британія – 125,3 млн дол. США (24,4 % інвестицій з країн ЄС), Нідерланди – 109,8 (21,4 %), Німеччина – 92,7 (18,0 %), Мальта – 35,3 (6,9 %), Франція – 25,8 (5,0 %) та Швеція – 24,7 млн дол. США (4,8 %).

Аналіз динаміки зовнішньоекономічних потоків між Україною і ЄС засвідчує наявність низки негативних тенденцій, серед яких: скорочення загальних обсягів інвестицій з країн ЄС у промисловість і аграрний сектор; скорочення частки ЄС у структурі загальних обсягів ПІІ у промисловість; погіршення географічної структури ПІІ з ЄС у промисловості через скорочення частки Німеччини та вихід офшорів (Кіпру, частково Нідерландів) на перші місця за обсягами залучених у промисловість інвестицій; підпорядкування зовнішньої торгівлі з ЄС цілям забезпечення країн ЄС українською сировиною та використання України як ринку збуту для європейської продукції високотехнологічного сектору. *Подолання цих негативних тенденцій вимагає розбудови якісно нового формату співробітництва з ЄС з урахуванням національних інтересів України щодо розбудови високотехнологічного сектору економіки, створення нових виробництв, забезпечення сталого інклюзивного економічного зростання.*

Водночас із зняттям тарифних бар'єрів в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС доступ українській продукції на європейський ринок ускладнює наявність нетарифних бар'єрів, які практично позбавляють можливості повномасштабного входження на ринок ЄС через технологічно застарілу виробничу базу в Україні. Крім того, багато вітчизняних підприємств виробляють продукцію відповідно до технічних регламентів, затверджених ще у минулому столітті. Як наслідок, гальмування процесів впровадження міжнародних стандартів якості виробництва на підприємствах стримує техніко-технологічну модернізацію виробничих процесів, знижує конкурентоспроможність національних товаровиробників на внутрішньому ринку, створює технічні бар'єри у зовнішній торгівлі.

В умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС найбільшу активність демонструють сектори традиційного експорту України, виробники продукції чорної металургії та сільськогосподарських товарів. Водночас структурні показники торговельного співробітництва України з ЄС засвідчують середньо- та низькотехнологічну спеціалізацію експортних поставок та домінування імпорту товарів з високою доданою вартістю. Це актуалізує необхідність розширення напрямів міжнародного співробітництва у ракетно-космічній та авіаційній галузях, у сфері ВПК, у високотехнологічних галузях машинобудування, хіміко-фармацевтичної промисловості.

Використання Україною всіх переваг від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вимагає чіткого визначення пріоритетів у розвитку міжнародного науково-технічного і виробничого співробітництва. Європейський Союз як потужний виробник та експортер високотехнологічної продукції (найбільші прибутки від експорту в ЄС забезпечуються високо- та середньотехнологічними секторами, серед яких машинобудування, хімічна та фармацевтична галузі, авіакосмічна промисловість, харчопереробний комплекс²¹), дотримується курсу на *стимулювання промислових інновацій, а також розбудову циркулярної економіки*²² *на засадах сталого розвитку*. Україні слід активізувати міжнародний діалог щодо ефективного використання європейського

²¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions For a European Industrial Renaissance [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0014>

²² Циркулярна економіка – економічна модель, заснована на енергозбереженні, розвитку регенеративного екологічно чистого виробництва, обігу та споживання. Ключова ідея полягає у переосмисленні споживчих навичок від «взяти, використати і викинути» до моделі, за якої продукти виробляються та просуваються таким чином, щоб їх матеріали і компоненти можна було використовувати багаторазово.

досвіду і фінансової допомоги у розбудові власних наукоємних, інноваційно орієнтованих і високотехнологічних виробництв, а також залучення інвестицій у найбільш перспективні з точки зору співробітництва з ЄС галузі української промисловості. До важливих пріоритетів науково-технічного і виробничого співробітництва України з країнами ЄС слід віднести такі.

Забезпечення переходу від імпорту з ЄС готової продукції з високою доданою вартістю до створення на території України дочірніх компаній та спільних підприємств. В Україні вже існують приклади відкриття та успішної роботи європейських компаній. Так, на території Закарпатської області завдяки залученню польських інвестицій ПрАТ «Єврокар» налагоджено виробництво автомобілів марок *VW Group (Skoda, Volkswagen, Seat)*. У сегменті побутової техніки України шведська компанія *Electrolux* створила у 2010 р. дочірню компанію шляхом придбання ТОВ «Українська побутова техніка» та фабрики з виробництва пральних машин у Івано-Франківську. Є вдалі приклади розвитку високотехнологічного сегмента фармацевтичної промисловості – у 2010 р. британська компанія «ГлаксоСмітКляйн» розпочала виробництво в Україні широкого спектра вакцин на базі виробничих потужностей львівської фармацевтичної компанії «Фарма Лайф». Спільне виробництво вакцин налагоджено фармацевтичною компанією ТОВ «Фармакс Груп» (м. Бориспіль) та французькою компанією «Санofi Пастер».

Створюються спільні підприємства у сільськогосподарському машинобудуванні. У грудні 2014 р. ПАТ «Харківський тракторний завод» підписав контракт про створення спільного підприємства з *Sampo Rosenlew* (Фінляндія)²³, що передбачає до 2018 р. вийти на обсяг виробництва 500 комбайнів на рік²⁴. Також підписано меморандум між Херсонським машинобудівним заводом (ХМЗ) і білоруським «Гомельсьільмашем» щодо спільного виробництва зернозбирального комбайна «Палессе» із білоруських комплектуючих. Крім того, ХМЗ спільно з німецькою компанією *CLAAS* запустив у виробництво її зернозбиральний комбайн *Tiscano-440*, отримавши кілька українсько-німецьких гібридів «Скіф Тукано 440».

Перспективи двостороннього співробітництва з ЄС у металургійній галузі пов'язані з розширенням потенціалу залучення іноземних інвестицій шляхом перенесення виробничих потужностей з країн ЄС в Україну, що зумовлено можливостями використання європейськими компаніями українських квот на викиди вуглецю у межах Кіотського протоколу. При цьому важливим напрямом співробітництва є запровадження на українських металургійних підприємствах екологічно безпечних технологій, адже найбільші ризики для розвитку металургійної галузі України після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС пов'язані з необхідністю гармонізації законодавства у сфері охорони довкілля щодо промислового забруднення і промислових загроз. У ст. 363 Угоди зазначено, що у сфері охорони навколишнього природного середовища Україна зобов'язується поступово наближати своє законодавство до відповідної політики ЄС.

Для розвитку легкої промисловості України надзвичайно важливим є перехід від співробітництва з європейськими компаніями на основі толінгових схем, за якими нині працюють від 70 до 95 % підприємств швейної промисловості та які передбачають використання дешевої робочої сили без інвестування у модернізацію виробництва, до повноцінного співробітництва шляхом відкриття в Україні представництв компаній ЄС.

²³ *Sampo Rosenlew* – фінська компанія, яка займається виробництвом зернозбиральних комбайнів і лісозаготівельної техніки. Продукція *Sampo Rosenlew* поставляється більш ніж у 50 країн світу. Основними ринками компанії є країни Північної Європи, Північної Африки, Україна, Азербайджан та Білорусь.

²⁴ ХТЗ запускає з фінами спільне підприємство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://runo-agro.com/ua/%D1%85%D1%82%D0%B7-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%94-%D0%B7-%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/](http://runo-agro.com.ua/%D1%85%D1%82%D0%B7-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%94-%D0%B7-%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/)

Залучення інвестицій країн ЄС у створення та розвиток в Україні замкнених циклів виробництва продукції вищих технологічних укладів. Так, перспективи розвитку в Україні атомної промисловості, технології якої належать до п'ятого та шостого технологічних укладів, значним чином залежать від налагодження виробництва і перероблення урану та цирконію. Переваги України у сфері ядерної енергетики зумовлені, з одного боку, природними ресурсами, оскільки вона має найбільші в Європі родовища уранових руд та цирконату, а з іншого – отриманою від колишнього СРСР спадщиною: розвиненим гідрометалургійним виробництвом з перероблення цих руд та освоєними новітніми технологіями отримання ядерних матеріалів, низкою реакторів АЕС та енергоблоків, комплексом підприємств енергомашинобудування та наукових інститутів ядерного профілю²⁵.

Україна має 12 розвіданих уранових родовищ у Кіровоградському рудному районі із сумарними запасами, здатними забезпечити потреби вітчизняної атомної енергетики на 100 років. Проте масштабні поклади уранової руди та цирконію без власного ядерно-паливного циклу залишаються лише сировиною²⁶. Натомість Україна зберігає залежність від постачань ядерного палива з РФ. Затверджена у 2009 р. Державна цільова економічна програма «Ядерне паливо України», метою якої було створення виробництва ядерного палива з придбанням у закордонних фірм та запровадженням технологій виготовлення комплектувальних виробів, паливних таблеток і тепловидільних збірок, а також придбанням на світовому ринку послуг з конверсії та збагачення урану для вітчизняного виробництва ядерного палива, не була виконана. Тому на сьогодні перспективи розвитку галузі значним чином залежать від ініціювання на державному рівні міжнародних інвестиційних проектів, у т. ч. з країнами ЄС.

Розвиток в Україні високотехнологічних виробництв, зокрема, ОПК, ракетно-космічної, авіаційної, суднобудівної, пігментної та лакофарбової, фармацевтичної промисловості та будівництва, вимагає збільшення виробництва продукції кольорової металургії, зокрема титану (металевого та двоокису титану). Рівень потенційних ресурсів титану і потужностей виробництва ільменітових концентратів в Україні оцінений у 20 % світового балансу. У країнах колишнього СРСР частка України у виробництві ільменітових концентратів становила 90 %. На сьогодні, попри високу концентрацію титанового бізнесу в Україні²⁷, є значні перспективи дослідження та промислового розроблення титанових родовищ, що сприятиме насиченню внутрішнього ринку та збільшенню експортного потенціалу. Крім того, урядовою постановою «Деякі питання забезпечення функціонування підприємств титанової галузі» від 06.08.2014 р. № 406 держава повернула контроль над Іршанським гірничо-збагачувальним і Вільногірським гірничо-металургійним комбінатами після припинення договору їх оренди з ПрАТ «Кримський титан».

Залучення кредитних коштів фінансових організацій ЄС у відновлення промислового потенціалу України. ЄС є найбільшим фінансовим донором України. Починаючи з 1991 р. допомога ЄС (не враховуючи допомоги окремих країн-членів) становила понад 3,5 млрд євро²⁸. У грудні 2014 р. Уряд України та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) підписали фінансову угоду «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України», якою передбачено відновлення інфраструктури територій Донецької та Луганської областей, які перебувають під контролем України. Крім того, угода

²⁵ Щодо невідкладних заходів з поновлення роботи підприємств ядерного паливного циклу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/181.htm>

²⁶ Трегуб Г. Від уранової руди до атомної зброї [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Economics/107857>

²⁷ Переважна частина активів з видобутку та збагачення титанових руд, виробництва двоокису титану, титанового шлаку, губки та зливків сконцентровано групою *Group DF*.

²⁸ Представництво ЄС в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/10781/ukrayina-ta-yes_uk

спрямована на будівництво інфраструктурних проектів у сусідніх регіонах: Запорізькій, Дніпропетровській, Харківській областях. Загальний обсяг кредиту – 200 млн євро строком на 20 років²⁹. Проте основну суму кредиту буде використано на відновлення інфраструктури міст, тоді як на відновлення промислового комплексу планується виділити 35 млн євро³⁰. У березні 2014 р. ЄС було анонсовано надання Україні пакета фінансової допомоги загальним обсягом 11 млрд євро протягом кількох років, зокрема, у 2014–2016 рр. було виділено 3 млрд євро³¹.

Довідково. ЄІБ протягом 2016 р. було підписано сім проектів з Україною на загальну суму 801 млн євро, з яких три – у секторі транспорту, один – в агросекторі, один – у секторі промисловості³². На початку 2017 р. ЄІБ у рамках ініціативи Європейської Комісії *EU4Business* для країн Східного партнерства, що підписали з ЄС угоди про асоціацію (Україна, Молдова, Грузія), в Україні було ініційовано програму підтримки малого та середнього бізнесу³³. ЄБРР на сьогодні здійснює в Україні 178 проектів на суму 4,068 млрд євро, 2 % з яких – у промисловості, торгівлі та (переважаюча частка) в агробізнесі. Слід зазначити, що річні обсяги інвестування ЄБРР у проекти в Україні скоротилися з 1,210 млрд євро у 2014 р. до 581 млн євро у 2016 р.³⁴.

Запровадження в Україні принципів циркулярної економіки шляхом забезпечення плідного співробітництва з ЄС у сфері виробництва екологічно чистої продукції, перероблення відходів, вторинного виробництва, запровадження енерго- та ресурсоефективних технологій у промисловості. Основні принципи циркулярної економіки закладені у Дорожній карті ЄС «Ресурсоефективна Європа» (*Roadmap to a Resource Efficient Europe*) та повідомленні ЄС «Становлення циркулярної економіки: програма безвідходного виробництва для Європи» (*Communication «Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe»*). За підрахунками експертів ЄС, запровадження ресурсоефективних технологій виробництва на всіх ланках виробничих ланцюгів дозволить скоротити потреби промисловості у сировинних ресурсах на 17–24 % до 2030 р. та знизити щорічні витрати підприємств на 630 млрд євро³⁵.

До актуальних на сьогодні напрямів двостороннього співробітництва з ЄС у цій сфері слід віднести освоєння та розвиток в Україні альтернативних джерел енергії; створення виробничих потужностей з перероблення побутових та промислових відходів; розвиток виробництва органічної харчової продукції. Перспективність цих напрямів обумовлена наявністю в ЄС містких ринків та значним попитом на ці види продукції з боку промислових підприємств та домогосподарств, міцною підтримкою розвитку таких виробництв на рівні Європейської Комісії.

²⁹ Яценюк А. : «Підписання двох угод із ЄІБ на 600 млн євро – сигнал про підтримку української економіки з боку ЄС» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247832698

³⁰ Ukraine early recovery [Електронний ресурс] / European Investment Bank. – Режим доступу : <http://www.eib.org/projects/loans/2014/20140532.htm>

³¹ EU bank meets its commitment of EUR3bn of financial assistance as part of the EU's Special Support Package for Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.eib.org/infocentre/press/releases/all/2016/2016-348-eu-bank-meets-its-commitment-of-eur-3bn-of-financial-assistance-as-part-of-the-eus-special-support-package-for-ukraine.htm>

³² Projects financed by the European Investment Bank [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.eib.org/projects/loan/list/index?from=2016®ion=4§or=&to=2016&country=UA>

³³ EU Bank launches new scheme to support private sector in Ukraine, other EaP countries [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.eib.org/infocentre/press/releases/all/2017/2017-023-eu-bank-launches-new-scheme-to-support-private-sector-in-ukraine-other-eap-countries.htm>

³⁴ Ukraine data. EBRD projects in Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ebrd.com/where-we-are/ukraine/data.html>

³⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1415352499863&uri=CELEX:52014DC0398R%2801%29>

Іншим важливим напрямом співробітництва України з ЄС є впровадження європейських стандартів виробництва на підприємствах України. В умовах лібералізації торгівлі середній рівень тарифного захисту ринку промислових товарів у ЄС для України коливається в межах 4,4–5 %. Тому основними перешкодами у торгівлі промисловими товарами з ЄС є не імпорتنі тарифи, а технічні бар'єри³⁶. Реалізація потенціалу торговельно-економічного співробітництва з країнами ЄС значним чином визначатиметься ступенем впровадження міжнародних та європейських стандартів виробництва на українських підприємствах та, відповідно, їх здатністю конкурувати з європейськими виробниками, які матимуть можливість розширювати свою присутність на українському ринку.

Згідно з графіком Додатка III до Угоди про асоціацію Україна зобов'язалася протягом 2–3 років (для деяких секторів – 5–7 років) привести своє законодавство у 27 сферах у відповідність із законодавством ЄС. Секторальні зобов'язання стосуються насамперед галузі машинобудування, тоді як зміни у горизонтальному законодавстві (щодо загальної безпеки продукції, встановлення вимог для акредитації та ринкового нагляду, загальної системи маркетингу продукції, одиниць виміру, відповідальності за браковану продукцію) вплинуть на діяльність усіх галузей промисловості.

Угодою про асоціацію також передбачено впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері агропромислового виробництва. Зокрема, відповідно до глави 17 Угоди про асоціацію України з ЄС співробітництво між сторонами охоплюватиме, серед іншого, заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості³⁷. З цією метою в українське законодавство необхідно імплементувати вимоги директив та регламентів ЄС стосовно сільського господарства та харчової промисловості, а також не менше 80 % чинних європейських стандартів.

Існуючі розбіжності в підходах до забезпечення якості та безпеки продовольства між Україною та Європейським Союзом в умовах лібералізації торговельних відносин не лише знижують конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому ринку, а й ускладнюють її доступ до виходу на аграрний ринок країн – членів ЄС. Це посилює ризики виникнення іміджевих втрат вітчизняного АПК, занепаду окремих його галузей та формування імпортозалежності в окремих сегментах аграрного ринку. Процедура сертифікації та стандартизації продовольства в Україні є надто бюрократизованою, що посилює інертність господарювання та призводить до зростання транзакційних витрат сільськогосподарських виробників. Невідповідність вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства вимогам країн – членів ЄС полягає у відмінностях не лише регламентного порядку, а й змістовного характеру. Найбільш проблемними аспектами є забезпечення контролю за кормовою базою у тваринництві; організація моніторингу сировини та компонентів, що використовуються для виробництва продуктів харчування; забезпечення перевірки стану гігієни виробничих і складських приміщень, засобів праці, техніки, обладнання; формування системи контролю за вмістом гранично допустимих норм шкідливих речовин у продовольстві; формування механізмів моніторингу здоров'я сільськогосподарських тварин; організація контролю за вмістом ГМО у продуктах харчування; дотримання стандартів пакування та маркування продовольства.

³⁶ Технічне регулювання в ЄС. Матеріали Представництва України при Європейському Союзі та Європейському співтоваристві з атомної енергії [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/Ukraine+-+EU+export-import+helpdesk+/Non-tariff+regulation/Technical+Regulation>

³⁷ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=248387631&cat_id=223223535

Інертний процес гармонізації вітчизняних стандартів сертифікації та стандартизації продовольства з чинними нормами країн – членів ЄС обумовлений нерозвиненістю належної інфраструктури, відсутністю програмних передумов її імплементації, незадовільними санітарно-гігієнічними умовами виробництва сільськогосподарської продукції, несформованістю мотиваційно-психологічних стимулів до переходу на європейські засади гарантування якості та безпеки продовольства, вкрай недостатньою кількістю спеціалізованих лабораторій та обладнання, критичною розбіжністю у стандартах технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції.

Довідково. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, з 297 стандартів системи Кодексу Аліментаріус гармонізовані та перебувають на стадії затвердження 30 стандартів. Крім того, до міжнародних та європейських норм гармонізовано:

- у класі 65 «Сільське господарство»³⁸ – 261 стандарт *ISO*³⁹(52 % від 499 стандартів – становлять загальну кількість діючих стандартів *ISO* у цьому класі);
- у класі 67 «Технологія виробництва харчових продуктів» – 381 стандарт *ISO* (59 % від 645 стандартів, що становлять загальну кількість діючих стандартів *ISO* у цьому класі);
- у класі 65 «Сільське господарство» – 58 стандартів *EN*⁴⁰(64 % від 90 стандартів, що становлять загальну кількість діючих стандартів *EN* у цьому класі);
- у класі 67 «Технологія виробництва харчових продуктів» – 63 стандарти *EN* (40 % від 157 стандартів, що становлять загальну кількість діючих стандартів *EN* у цьому класі).

З огляду на досить стислі строки та низький на сьогодні ступінь впровадження європейських стандартів на українських підприємствах, виконання положень Угоди вимагає тісного співробітництва України з ЄС у сфері технічного регулювання. На сьогодні ступінь впровадження європейських стандартів залишається недостатнім, що знижує конкурентоспроможність економіки, поглиблює її технологічне відставання від розвинутих країн, унеможлиблює вихід на ринок інноваційної продукції тощо.

Фінансова підтримка розбудови інституційного середовища, у т. ч. щодо адаптації європейських стандартів, здійснюється через проекти міжнародної технічної допомоги. Станом на травень 2017 р. у переліку зареєстрованих у МЕРТ України проектів міжнародної технічної допомоги Україні, донором яких є Європейський Союз, на стадії виконання перебували 84 проекти, з яких п'ять – у сфері АПК, чотири – у сфері транспорту і жодного у сфері промисловості. Кількість проектів міжнародної технічної допомоги, виконуваних ЄІБ, становить 3, причому два з них – у секторі транспорту, один – із надання консультаційної експертної підтримки Мінрегіону з метою ефективного впровадження проекту «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України». Технічна допомога з боку ЄБРР реалізовується у рамках 30 проектів, переважна частина яких стосується енергетики та теплопостачання⁴¹.

З огляду на невелику кількість та обмежену тематику діючих програм, очевидно є необхідність ініціювання нових програм технічної допомоги ЄС, які передбачали б налагодження ефективного тристороннього діалогу між українським урядом, ЄС та

³⁸ Тут і далі – відповідно до Українського класифікатора нормативних документів, який призначено для впорядкування та класифікування стандартів та інших нормативних документів щодо стандартизації. Докладніше див: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://normativ.ucoz.org/_ld/4/429__004.pdf

³⁹ *ISO* – стандарти Міжнародної організації зі стандартизації (*International Organization for Standardization, ISO*), метою діяльності якої є ратифікація стандартів, розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн.

⁴⁰ *EN* – європейський стандарт, прийнятий Європейським комітетом зі стандартизації (*European Committee for Standardization, CEN*), Європейським комітетом електротехнічної стандартизації (*Comité Européen de Normalisation Électrotechnique, CENELEC*) та Європейським інститутом стандартизації телекомунікацій (*European Telecommunications Standards Institute, ETSI*) з правом застосування його як ідентичного національного стандарту з відміною суперечливих національних стандартів.

⁴¹ Офіційний портал координації міжнародної допомоги Україні *Open Aid Ukraine* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://openaid.gov.ua/uk/projects>

підприємствами України, що дозволило б вивчити та врахувати реальні проблеми та потреби вітчизняної економіки у впровадженні європейських стандартів виробництва.

Багатий досвід ЄС щодо розбудови інноваційно орієнтованої економіки створює умови для плідного співробітництва України з ЄС у сфері *стимулювання інноваційних зрушень у промисловості на основі формування високоефективної національної інноваційної системи, здатної поєднати науку і виробництво*. Протягом багатьох років інноваційна активність промислових підприємств вкрай низька, триває руйнація фундаментальної бази для забезпечення структурних реформ на інноваційних засадах, що призвело до погіршення динаміки рівня витрат на фінансування науково-технічних робіт із 1,03 % ВВП у 2005 р. до 0,77 % у 2013 р. та 0,62 % у 2015 р. (за прийняттого значення 2 % ВВП⁴²), тоді як у країнах ЄС (за даними 2014 р.) – 2,03 %⁴³, що свідчить про посилення загроз інноваційній безпеці України.

Україна все ще володіє значним науково-технічним потенціалом, проте відсутність чіткої стратегії його використання та розвитку призвела до зростання розриву між наукою і виробництвом, безсистемного та неефективного використання коштів, спрямованих на фінансування наукової і науково-технічної діяльності, низьких показників комерціалізації інновацій. Співробітництво в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС може надати нового імпульсу інноваційним зрушенням у вітчизняному промисловому секторі завдяки розширенню можливостей участі України у програмах науково-технічного розвитку ЄС та її інтеграції до Європейського дослідницького простору.

На сьогодні всі програми ЄС з фінансування досліджень та інновацій, включаючи «Рамкову програму з досліджень», «Рамкову програму з конкурентоспроможності та інновацій» та діяльність Європейського інституту інновацій та технологій, об'єднані у Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» (далі – Програма) з терміном дії 2014–2020 рр. та бюджетом близько 70 млрд євро. Важливою подією стало підписання 20 березня 2015 р. Угоди між Україною і Європейським Союзом про участь України у Програмі, що дозволить підприємствам та організаціям брати участь у проектах Програми на умовах, які мають країни – члени ЄС.

Програма включає три блоки: *Передова наука*, *Індустріальне лідерство* та *Соціальні виклики*. Участь у проектах блоку *Передова наука* сприятиме розвитку української науки та її зв'язків з промисловістю завдяки забезпеченню підтримки талановитих учених та наукових колективів у здійсненні передових досліджень найвищого рівня, а також доступу дослідників до європейської дослідницької інфраструктури. Суттєвого інноваційного поштовху українській промисловості надасть участь у проектах блоку *Індустріальне лідерство*, метою якого є забезпечення лідерства у передових та промислових технологіях за допомогою спеціальної підтримки інформаційно-комунікаційних технологій, нанотехнологій, розробки нових матеріалів, біотехнології, передових технологічних процесів та космічних технологій.

Потужним інструментом реалізації зазначених вище та інших напрямів економічного співробітництва з ЄС має стати започаткований у 2016 р. *Діалог високого рівня Україна – ЄС з горизонтальних питань та окремих секторів промисловості*, структура якого охоплює два основні напрями: *горизонтальні питання* (технічні бар'єри у торгівлі та стандартизація; публічні закупівлі; розвиток малого та середнього бізнесу) і *створення та розвиток промислових кластерів за галузевим принципом* (потенційні сфери включають добувну промисловість, аерокосмічну галузь,

⁴² Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>

⁴³ Наукова та науково-технічна діяльність в Україні за 2015 рік [Електронний ресурс] / Держстат. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

автомобілебудування, суднобудування, машинобудування, легку, деревообробну, хімічну промисловість та ОПК). Потенційними напрямами співробітництва України та ЄС на сьогодні визначені:

- поглиблене цільове регуляторне наближення з фокусом на участі у європейських ланцюгах створення доданої вартості;
- промисловий аутсорсинг;
- ширше залучення України до програм «Горизонт 2020» та *COSME*;
- обмін новітніми технологіями⁴⁴.

Започаткування цієї ініціативи вимагає від України здійснення низки кроків, пов'язаних із запровадженням кластерної моделі в економіці та її інтеграцією в загальний економічний курс країни, що вимагає розроблення відповідного інституційно-правового забезпечення, забезпечення активної участі України в європейських проектах та програмах розвитку кластерів, ініціювання створення транскордонних кластерних мереж, залучення міжнародної експертизи на всіх етапах створення та реалізації кластерної політики, створення сприятливих умов для залучення ПІІ у компанії кластерів, що сприятиме інтеграції України до глобальних ланцюгів доданої вартості, нарощуванню її експортного потенціалу, створенню потужних кластерів світового рівня, що стануть українськими брендами, відомими як в Україні, так і за її межами.

⁴⁴ Діалог Україна – ЄС високого рівня щодо горизонтальних питань та окремих секторів промисловості [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=bb996857-88dd-4326-8249-3d74069542e1&title=DialogUkrainasVisokogoRivniaSchodoGorizontalnikhPitanTaOkremikhSektorivPromislovosti>

РОЗДІЛ 4. ПРІОРИТЕТИ ТА ЗАХОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Затяжна гібридна війна з РФ змушує Україну переосмислити старі та визначити нові пріоритети економічної політики, результатом чого має стати нівелювання руйнівних наслідків дій агресора.

Боротьба України з тиском РФ не повинна обмежуватися дзеркальними санкціями, а в умовах дедалі меншої прибутковості та прогнозованості російських ринків має бути спрямованою на позбавлення вкоріненої залежності від них (у контексті загального зниження ступеня залежності від зовнішніх умов) і включати весь арсенал доступних і дієвих заходів макроекономічної та зовнішньоторговельної політики, економічної дипломатії та міжнародного торговельного права. До цих заходів слід віднести такі:

- пришивидшити утворення експортно-кредитного агентства, забезпечити формування та сплату його статутного капіталу відповідно до Закону України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» (від 20.12.2016 р. № 1792-VIII) з метою створення сприятливих умов для розширення експортного потенціалу українських суб'єктів господарювання, покращення структури експорту, захисту українських експортерів від фінансових втрат, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках;
- ініціювати процес стягнення з Російської Федерації у судовому порядку втрат України після припинення науково-технологічного співробітництва внаслідок замороження низки спільних проектів у сфері транспортної авіації (Ан-124–100 та Ан-124–100М), ракетно-космічної галузі (підтримання стану російських міжконтинентальних балістичних ракет Р-36), а також міжнародні санкції проти РФ у сфері освіти, інновацій, наукових досліджень і технологій, у т. ч. із тимчасовим припиненням співпраці щодо видачі міжнародних охоронних документів у сфері інтелектуальної власності;
- сформувати комплекс контрзаходів у межах міжнародних організацій, насамперед СОТ, з метою застосування механізмів СОТ для відміни незаконних дій РФ щодо блокування транзиту українських товарів;
- активізувати діяльність закордонних торговельних місій України на перспективних ринках із використанням механізмів публічно-приватного партнерства (у т. ч. спільного фінансування зацікавленими приватними компаніями і державою діяльності торговельних місій⁴⁵);

⁴⁵ Власюк В. Металл – перспективная ниша в экспорте на рынки Азии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.expert.kiev.ua/ru/?option=com_flexicontent&view=item&id=1145:metall-perspektivnaya-nisha-v-eksporte-na-rynki-azii

- забезпечити організацію проведення виставок і презентацій української продукції, передбачивши безпосередні переговори між керівниками українських компаній та іноземними дистриб'юторами;
- активізувати переговорні процеси щодо укладання угод про вільну торгівлю та створення преференційних режимів торгівлі з країнами, зацікавленими у розширенні торговельних зв'язків з Україною (насамперед Туреччиною, Ізраїлем, країнами Азії);
- завершити громадське обговорення і подати на затвердження Кабінету Міністрів України проект розпорядження «Про схвалення Експортної стратегії України: Детальної карти стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 років», в якому деталізовано перспективні для розвитку експорту сегменти та види продукції, визначено стратегічних партнерів у експорті цих видів продукції, означено принципи організаційної та фінансової підтримки державою експортної діяльності;
- посилити моніторинг імпорту товарів в Україну з метою виявлення випадків неконкурентних дій, здатних заподіяти шкоду національному товаровиробнику і, в разі потреби, вводити запобіжні бар'єри, проводити розслідування і вживати спецзаходів, передбачених Законами України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту»;
- доопрацювати і подати на розгляд Кабінету Міністрів України Державну програму розвитку вітчизняних промислових підприємств з урахуванням потреб внутрішнього споживання, головним завданням якої є заохочення замовлення продукції в українських виробників, а також створення нових виробництв через проведення імпортозаміщення;
- забезпечити державну підтримку розвитку пріоритетних напрямів вітчизняного машинобудування шляхом розроблення й ухвалення Державної цільової науково-технічної програми розвитку машинобудування, де необхідно передбачити заходи щодо стимулювання створення нових зразків машинобудівної продукції, що сприятиме вирішенню найбільш актуальних проблем у різних галузях промислового виробництва; збільшення номенклатури імпортозамінної машинобудівної продукції; підвищення рівня науково-технічних розробок у машинобудуванні; зростання інноваційної активності машинобудівних підприємств; створення умов для збільшення обсягів випуску та експорту високотехнологічної продукції;
- сприяти створенню потужних експортоорієнтованих національних науково-виробничих об'єднань, здатних концентрувати ресурси на розробці перспективних зразків машинобудівної техніки, забезпечувати високу ефективність використання таких ресурсів та спроможних інтегруватись у світові ланки з виробництва та збуту інноваційних товарів;
- впровадити організаційно-економічні стимули техніко-технологічного переоснащення суб'єктів господарювання АПК, передусім малих та середніх сільськогосподарських підприємств тваринницької галузі, на засадах використання інновацій та лізингу з можливістю часткової компенсації вартості збудованих тваринницьких приміщень, придбаного обладнання та устаткування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів;
- посилити соціально-економічні та психологічні стимули трансформації господарств населення у фермерські господарства на засадах підвищення рівня їх товарності, полегшення доступу до оптових ринків збуту продукції, становлення горизонтально-вертикальних кооперативних структур із замкнутими циклами формування цілісного продуктового ланцюга, що передбачає збільшення кількості його ланок створення доданої вартості;
- ініціювати укладання меморандумів про порозуміння між Кабінетом Міністрів України та вітчизняними виробниками кінцевої продукції хімічної промисловості (насамперед наукоємної продукції з високою доданою вартістю, на яку існує стабільний попит на внутрішньому та зовнішніх ринках), у яких будуть визначені як механізми державної підтримки підприємств галузі, так і зобов'язання компаній щодо активізації

інвестиційної та інноваційної діяльності, збільшення обсягів реалізації та експорту продукції глибокої переробки;

- розробити Державну програму розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2020 року, в якій, зокрема, необхідно передбачити механізми створення імпортозамінних виробництв за рахунок розвитку інноваційної інфраструктури та науково-технічного забезпечення галузі, комерціалізації наукових розробок, налагодження ефективного співробітництва між державою, бізнесом та наукою у сфері створення повних технологічних циклів виробництва, більш повного залучення приватних інвестицій;

- запобігати надмірній концентрації ринків у виробництві хімічної та неметалевої мінеральної продукції шляхом здійснення моніторингу змін у структурі товарних ринків та посилення відповідальності компаній, що мають монопольне становище на ринку (згідно зі ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції») у разі зловживання таким становищем, зокрема, щодо необґрунтованого підвищення цін на внутрішньому ринку;

- активізувати роботу з міжнародними донорськими організаціями (ЄБРР, *USAID*, Світовим банком тощо) щодо розроблення та реалізації проектів технічної допомоги з метою гармонізації національної системи технічного регулювання та стандартів у агропромисловому виробництві до європейських та міжнародних норм (*HACCP*, *ISO*, *EN*, Кодексу Аліментаріус) з метою забезпечення експорту української сільськогосподарської та харчової продукції на ринки країн ЄС та інші світові продовольчі ринки;

- забезпечити умови для запровадження підприємствами систем управління безпечністю харчових продуктів шляхом удосконалення роботи контролюючих органів у сфері охорони здоров'я, що передбачає підвищення кваліфікації фахівців цих органів з метою надання ними допомоги підприємствам у впровадженні провідних практик і систем управління безпечністю харчових продуктів, а також зниження частоти перевірок підприємств, які вже запровадили такі системи.

Здолати труднощі цієї війни можливо на основі цілковитої реструктуризації застарілої економічної моделі, що дозволить швидко й на іншому технологічному рівні відродити вітчизняне виробництво, модернізувати реальний сектор як основу економічного зростання, запровадити нові технології, сучасні технічні рішення та інновації. Сучасними тенденціями світового розвитку є широке впровадження досягнень передових науково-технологічних розробок, що надає імпульс структурним зрушенням в економіці, стимулюючи виробництво нової наукоємної високотехнологічної продукції.

Умови глобального ринкового середовища диктують необхідність активізації міжнародного співробітництва України, зокрема, з Європейським Союзом, як одного з ефективних способів підвищення конкурентоспроможності країни і подальшого її розвитку на інтенсивній основі. Шлях асоційованого члена Євросоюзу, яким нині рухається Україна, означає можливість пришвидшення модернізаційних зрушень в економіці на засадах подальшого розвитку конкурентних переваг і використання потенціалу ЄС як прискорювача економічного зростання. Забезпечення розвитку взаємовигідних прогресивних форм виробничого, інвестиційного та науково-технічного співробітництва України з ЄС вимагає реалізації таких першочергових заходів:

- ініціювати проведення переговорів з ЄС стосовно можливостей започаткування проектів технічної допомоги щодо запровадження європейських стандартів на підприємствах, включаючи спільні інвестиційні проекти у стратегічно важливих сферах;

- розширювати співробітництво з країнами ЄС у високотехнологічних секторах промисловості – у сферах атомної промисловості щодо створення повного ядерно-паливного циклу, у високотехнологічних галузях машинобудування, хіміко-фармацевтичної промисловості з ефективним використанням ресурсного потенціалу промисловості (виробництва та перероблення алюмінію, титану, цирконію, урану);

- забезпечити розроблення та реалізацію інвестиційних програм для налагодження виробництва на вітчизняних підприємствах сільгоспмашинобудування сільськогосподарської техніки, передусім зернозбиральних комбайнів та тракторів різної потужності, з використанням технологій та окремих комплектувальних виробів іноземного виробництва;
- активізувати процес гармонізації вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства з вимогами країн – членів ЄС шляхом усунення бюрократичних перепон і спрощення процедури сертифікації продукції, внесення змін у чинні Державні стандарти України (ДСТУ) в частині узгодження з чинними нормами Директив ЄС, формування мотиваційних механізмів у суб'єктів господарювання щодо покращення санітарно-гігієнічних норм виробничих приміщень, формування ефективної системи моніторингу кормової бази та стану здоров'я сільськогосподарських тварин, створення превентивних механізмів унеможливлення перевищення гранично допустимих норм шкідливих речовин у продуктах харчування, покращення маркування останніх через підвищення інформативності їх упаковки, активізації процесу впровадження базової складової системи менеджменту безпеки харчової продукції *HACCP*;
- у рамках технічної допомоги ЄС ініціювати проекти із науково-технічного співробітництва між транспортними підприємствами, науково-дослідними інститутами України та науковими установами країн ЄС у сфері розробки і впровадження сучасних мультимодальних технологій перевезень, систем управління транспортною мережею і трафіком, розвитку смарт-транспортів і мобільних сервісів, що відповідатиме спільним інтересам України та ЄС;
- ініціювати зміни до Митного кодексу України щодо звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ при ввезенні в Україну сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів, які не виробляються в Україні, але необхідні для технологічного переоснащення вітчизняних підприємств; при цьому доцільно передбачити штрафні санкції при нецільовому використанні ввезеного без сплати ввізного мита устаткування, обладнання та комплектуючих до них;
- організувати проведення комплексного обстеження промислових підприємств України з метою визначення їх фактичних та потенційних можливостей щодо міжнародної науково-технічної та виробничої кооперації, а також спільного з підприємствами країн ЄС випуску продукції;
- ініціювати здійснення науково-дослідними інститутами України бенчмаркінгових досліджень щодо порівняння методів організації та управління підприємствами, а також їх економічних результатів з підприємствами – лідерами ЄС з метою вироблення рекомендацій щодо запровадження кращих практик на вітчизняних підприємствах;
- сприяти налагодженню виробничих зв'язків українських виробників з провідними виробниками ЄС, для чого слід посилити поінформованість провідних європейських корпорацій про виробничі можливості України шляхом створення галузевих каталогів продукції, підтримки участі українських виробників у спеціалізованих виставках за кордоном, проведення власних спеціалізованих виставок у провідних країнах світу;
- розробити критерії визначення високотехнологічних галузей, продуктів і професій, здійснити їхню кодифікацію за європейськими стандартами; сформулювати каталоги високотехнологічної продукції та виробництва України;
- сприяти застосуванню принципів циркулярної економіки на основі вивчення досвіду країн ЄС у сфері енергозбереження, екологічно чистого виробництва, утилізації та вторинного використання відходів та реалізації спільних з країнами ЄС проектів, зокрема, щодо освоєння відновлюваних (вітру, сонця) та альтернативних джерел енергії (виробництві пелетів із соняшникового лушпиння та відходів деревообробної промисловості, біоетанолу на базі спиртових заводів тощо), стимулювання придбання підприємствами і населенням транспортних засобів, що працюють на альтернативних видах

палива (використовують електроенергію та біопаливо) і зменшують викиди шкідливих речовин і парникових газів у атмосферу, розвитку виробництва органічної харчової продукції високого ступеня перероблення (плодоовочевої консервації, дитячого харчування, молочної продукції), а також з будівництва сміттєпереробних підприємств;

- усебічно сприяти та розширювати можливості участі українських підприємств та науково-дослідних організацій у проектах Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020», а також підвищувати рівень поінформованості підприємств та організацій щодо таких можливостей шляхом регулярного проведення семінарів, роботи зі ЗМІ та галузевими асоціаціями підприємств;

- ініціювати проект технічної допомоги ЄС, метою якого стане розроблення Національної стратегії розвитку кластерів, у якій мають бути відображені ключові засади створення та розвитку кластерів (у т. ч. транскордонних), визначені суб'єкти державної кластерної політики, проаналізовано досвід європейських країн у цій сфері із залученням українських представників усіх інституціональних секторів та провідних експертів ЄС у сфері кластеризації;

- дотримуючись основних пунктів Роттердамської декларації, підписаної 21 червня 2016 р. міністрами транспорту країн – членів ЄС та Східного партнерства⁴⁶, розробити за участі експертів з країн ЄС концепцію розвитку національної (пріоритетної) транспортної мережі України з урахуванням необхідності поєднання транспортних коридорів України із Транс'європейською транспортною мережею *TEN-T*, розробити спільні механізми спрощення процедур перетину контролю з метою організації безперервного транспортного сполучення країн ЄС та України.

⁴⁶ Ministerial Declaration «Developing the external dimension of the Trans-European Transport Network (TEN-T)», 10226/16 TRANS239 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mtu.gov.ua/files/ST_10310_2016_REV_1_EN.pdf

Наукове видання

**РЕАЛЬНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ
ЗМІНИ ВЕКТОРА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

Аналітична доповідь

Редагування: *І.І. Бажал*

Коректура: *О.І. Сабадаш, О.М. Романова*

Комп'ютерне верстання: *О.М. Адулов*

Відповідальний за випуск: *О.М. Романова*

Оригінал-макет підготовлено
у Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 4,65
Наклад 150 прим. Зам. № ДФ __

ПП «Видавництво Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000 р.
03067, Київ, вул. Шутова, 13-б
www.fenixprint.com.ua

